

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7317

0 26.8

ՅԵՂԱՆԵՆԳ ՇԷՅԹԱՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՀԱԿԱԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԵԼՈՅԹՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Գրեց՝ Հ. Ա.

1027

Ս Ս Յ Ի Ա.
Տպարան «ՌԱՀՎԻՐԱՅ»
1933

329.14

Հ-11

27.01

329.14

2-11

Ա. ՀԱՎԱԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՇԷՅՅԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԲՆՈՅԹԱԳԻՐԸ, ԱՐԺԷՔՆ ՈՒ ԴԵՐԸ

Մեր կեանքում հին, չա՛տ հին երևոյթ է նա—ցեղանեց շէյրանը: Ժամանակակից ըմբռնումով նա կոչւում է հակադաւանակցական: Անիծապարտ դարերը յղկեցին նրան, բեռնացրին իբր հողերանական իւրորոշ տիպ և մղեցին, որ նա անվերջ սողայ մեր կեանքի հեռ՛ խայթելով մեզ և խեղկատակելով օտարին: Ժամանակների առաջընթաց հոլովոյթին զուգահեռ՝ նա ըստ ձևի կերպափոխութեանց ենթարկւեց, տարբեր անուններ ստացաւ, ըստ էութեան, սակայն, մնաց միշտ նոյնը — «անցեղ հայութեան» ստորնութեան յաւիտենական գիծը, հակացեղային չարիք:

Նա մեր մէջ է յարատեօրէն: Կրաւորական է, երբ ցեղը հողեր երկունքի կամ սաղմավառ խոյանքների մէջ է. դառնում է ներգործական, երբ նա պարտւում է: Առաջին դէպքում՝ նա թաքնւում է մեր ազգային օրդանիգմում և իբր ներքին մակարոյժ՝ ծծում մեր երակների կենսատու հիւթը: Երկրորդում՝ ջրօծի— հիզրա— նման բարձրացնում է իր հրիշային գլուխը, լեզու է առնում և խօսքի թունաւոր սլաքներով ձգտում է ծակոտել մեր սիրտը:

Նա դէմ է մեր ազգային իդէալին, երբ զոռ պայքարում ցեղի ճակատագիրն է վճուում:

Նա դասալիք է, երբ Հայաստանում պատերազմ կայ: Նա լիզում է թշնամու դարչապարը, երբ սա գալիս է մեր հպարտանքը, մեր ազատութիւնը սանակոխելու:

105769 - ԱՀ

550 - 2009

010

Նա դաւաճան է, երբ թշնամին ներքին լրտեսի պէտք ունի:

Նա քաղաքական կաւատ է, եթէ ցեղալուծառութեամբ ապրելու կամ դիրքի հասնելու կարելիութիւն է տեսնուի:

Նա զետնաքարչ սարուկ է, երբ հայրենիքում օտարն է իշխում:

Նա զազրաբան քննադատ է, երբ ցեղի մարտիկները պարաւած են:

«Խեթիչ եղջիւր» չունի այս թշուառականը (հայոց Աստուածը՝ վաղուց է փշրել նրա կայէնական կոտորչները), այլ միայն թունաւոր լորձուէնք: Խօսքի ցեխ է թափում նա բերանից, աղտոտում մեր իրականութիւնը և օտար աշխարհի առաջ՝ մեզ դարձնում ամօթահար:

Ա՛յն օրից, երբ թուրքն ու բուլղէիկը միանալով իրենց սգու ցեխը փսխեցին մեր կեանքի ճանապարհին՝ այդ տիպը դարձաւ ո՛չ միայն կենտրոնախոյս, այլև ներազգային տեսակէտից՝ վճռաշունչ չարագործ:

Նա ա՛յն կատուն է, որ թոնիր է մտնում, երբ կրակ չկայ. խառնում է մեր կեանքի մոխիրը և թշնամուն մլաւում՝ «սեսիֆ», հայոց ցեղայնութիւնն այլեւս անքեղ չունի»:

Եւ տակաւին մեր միտքը չարչրկում է զարերի տեղծւածը—պիտի հոգեփոխւի՞ այս չէտկը, դառնա՞յ դրական, ստեղծագործ ուժ, ձուլւի՞ մեր ցեղայնութեան բովում, նւիրւի՞ համահայկականութեան զաղափարականին և գործին, միանա՞յ մեզ՝ մեր գոյութեան պայքարի ձակատն ամբաստանը:

Իշնակցական ե՛նք — համահայկական և համահայաստանեան հոգեբանութիւն ունենք, չենք հաշուում մեր հայրենիքի քաղաքական մասնատումի և մեր ժողովրդի աշխարհադրական ցրւածութեան փաստին, ձգտում ենք ամբողջական հայութեան եւ ամբողջական Հայաստանին և հասկանալի է, որ սոսկում ենք հայութեան հոգեւոր պատկառումից և երազում ենք ո՛չ միայն «ազգային միացեալ ձակատ», այլև համազգային անխղճի ուխտ: Ամաչում ենք մեր ժողովրդի ներքին տկարութիւններէից. ձգտում ենք համացեղային ինքնահօրացման: Չթաքցը-

նե՛նք. ամբողջական հայրենիքը վերանաւածելու, ցեղի որդիները ի մի հաւաքելու, այսինքն՝ ազգային պետութիւն ստեղծելու ծրագիր էլ ունենք: Գիտե՛նք նաև՝ որ այդ ծրագրի իրացումը պահանջում է ռազմա-յեղափոխական նոր շարժում, թերևս աւելի՛ քան յամառ, դատան և երկարատե պայքար. հոգեւոր, բարոյական, մարմնական և նւթական ուժերի կենտրոնացում և լաւում: Ուզում ենք, որ մեր պայքարի ձակատը լայն լինի, շարքերը՝ խիտ, զինւորները՝ առատ — զիտե՛նք, որ քանակն աւելացնում է սրակի արժէքը:

Մեր իրաւունքն է հայ ժողովրդի բոլոր խաւերից ռազմիկներ և ստեղծագործ ուժեր պահանջելը — պահանջե՛նք, բայց չմոռանանք մի բան. ա՛յն, որ հոգեբանօրէն հակադաշնակցական տիպն ո՛չ մի դէպքում և ո՛չ մի ձևով դրական մասնակցութիւն ցոյց չի տալու մեր սգորումներին կամ մարտնչումներին:

Արդէն պատմական անցեալում նա միայն խնայել է պաշտպանել է ցեղատիպ հայից, բայց երբե՛ք նրան դարձել վշտի և ռազմի եղբայր: Յիշե՛նք ամենաթարմ օրինակներից մէկը: 1919 թւականին, երբ ցեղատիպ հայն օրհասական ճիգեր էր թափում քառսից ձև տալու իր պետական կեանքի կառոյցին՝ Վրաստանն ու Ադրբէյջանը, ի շարս այլոց, սկսեցին հետապնդել և պատժել նաև հայ համայնավարներին: Վերջիններս դիմեցին Հայաստանի հանրապետական կառավարութեան զթուութեան: Մեր կառավարութիւնը նրանց ո՛չ միայն հիւրընկալեց երկրի սահմաններում, այլև աշխատանքի և ապրելու կարելիութիւն քննեց: Յետոյ (1920 թ. գարնան) պարզեց, որ մեր հացով կշտացած և մեր զթութեամբ փրկւած այս թշուառականները Մոսկուայի լրտեսներն էին Հայաստանում — լրտես-դաւաճաններ, որոնք աշխատում էին յօգուտ բուլղէիկ-թուրք զինակցութեան և ի վնաս հայ ժողովրդի: Ահա՛, թէ ի՛նչպէս է հատուցանում ցեղանեղ չէյթանը:

Բացի ա պ ե բ ա խ ա ու թ իւ ն ի ց՝ այդ տիպն ունի նաև հոգեբանական այլ գծեր, որոնց շնորհիւ մեր ցեղամարտի համար՝ դառնում է ի սպառ անարժէք: Իբր օրինակ վերցնենք զազութահայ հակադաշնակցական տիպը,

«հոգեբանօրէն հնչակ-նամկավարք» և ո՛չ թէ մտորւածք, որ մի օր անխուսափելիօրէն պիտի զղջայ, պիտի հասկանայ, որ չարաչար կերպով խաբւել ու շահագործուել է հակացեղային ջրօձից: Զուտ հնչակ-նամկավար տիպը, այսինքն՝ հոգեբանօրէն հակադաշնակցականը չի սիրում անեղծածներ, իսկ մեր պայքարի ելքը նրան թւում է անեղծածային: Նա ապրում է ներկայի կոշտ փաստերով, իսկ ներկայի փաստերը դասաւորւած են ի վնաս մեզ: Նա նորատենչ էակ չէ և զուրկ է մեր արմենական ուժական և ուժապաշտ խառնւածքից, որով՝ իղէալի մասին հասկացողութիւն չունի:

Նա կայապաշտ է և չի ըմբռնում Զիւանիի «փորձանգ, հալածանգ եւ նեղուքիւն ազգերի գլխին՝ կուգան ու կերբան» իմաստասիրութեան էութիւնը, սրով՝ հաւատում է, որ բոլշևիկի և թուրքի տիրապետութիւնն, իբր ռեալ ներկայ, յաւիտենական է: Նա պատմութիւնից գիտէ, որ մենք պարտւած ենք. անծանօթ է մեր ոգու խոռովքին և կարծում է, որ ընդմիջա պարտւած կը մնանք: Նա անծանօթ է նաև մեր ոգու ներողական գծին. մենք նրա վրայ թողնում ենք շղթայակապ վագրի ապաւորութիւն. նա վախենում է մանեւ մեր վանդակը, որովհետև ինքը չար է, յիշաչար և հաւատացել է, որ զղւելի է դարձել մեզ:

Վերջապէս՝ նա անհաղարդ է հայ ցեղայնութեան. նա մեր ժողովրդի «անցեղ» մասն է, իսկ անցեղ ժողովուրդը խուժան է, բարոյական խեղկատակ:

Բարոյական խեղկատակը խողաղութեան ժամին գռնիկ տեսակի չարազարծ է, վտանգի ժամին՝ սնասարսափ (պանիկական) դասալիք:

Զինակցե՞լ նրան, երբ մեզ պողպատէ սրտով և երկաթէ կամքով զինընկերներ են պէտք. որոնե՞լ նրան, երբ մենք վտանգի դուռն ենք բախում:

Նա սոսկում է մեր մտածումից, փախչում՝ մեր ուրւականից. զբաղւե՞նք նրանով:

Նրանով զբաղւել նշանակում է ո՛չ թէ մեր «մտորւած եղբայրները» դարձի բերելու փորձ անել, այլ արտասահմանում, սակաւին, երկա՛ր ժամանակ կապիկ խաղացնել:

Այդ գիտեն մեր դատի թշնամիները, որոնք մի մէջ ծափ են տալիս հայկական կապկախողին. զիտէ նաև ինքը՝ պարող կենդանին, որ սահմութիւն պատճառող խեղկատակութեամբ՝ ձգտում է ցրել մեր ուշադրութիւնը:

Հասկանա՛նք. արտասահմանում հայերի միջև թիւրիմացութիւն չկայ. չփորձենք զերար համողել և ժամանակ կորցնել. եղած կապկախողը կազմակերպւած մի դաւ է մեր դատի դէմ և աւա՛ղ—յաջողւած դաւ:

Առաջին խրամատը, սրից մենք արճամարճանքով պիտի անցնենք, հէ՛նց այդ կապկախողն է: Թողնե՛նք, որ կապիկն ինքնիրեն պարի, մինչև որ թուրքն ու բոլշևիկն էլ ձանձրանալով՝ լքեն նրան:

Ներկայ պայմաններում, երբ ցեղի երկաթեայ խարազանը չի գործում, խօսքով հաղիւ թէ կարելի լինի այդ անամօթ կենդանուն մի բան հասկացնել:

Սխալւում են, չարաչար կերպով սխալւում բոլոր նրանք, որոնք ենթադրում են, թէ բանավէճը դաստիարակութեան այնպիսի մի մեթոդ է, որ կարող է կապիկից՝ առիւծ, վախկոտից՝ ռազմիկ, ազգադաւից՝ հայրենասէր, քսուից՝ բարոյական հսկայ ստեղծել:

Սխալւում են նաև նրանք, որոնք զաղութային պայմաններում հաւատում են ազգային ուժերի կենսարոնացման: Ներազգային միութիւնն ո՛չ թէ սոսկ բանական պահանջ է, այլ ամենից առաջ՝ կենսաբանական: Կենսաբանական պահանջները բաւարարւում են կենսաբանօրէն խառնուածքոտ «եռ»ի ներքին ուժի լարումով—ինքնապարտադրումով: Փաղութում մենք չենք կարող մեր ուժը պարտադրել հոգեբանօրէն տիրադաւ տարրերին, որոնք միայն երկաթեայ խարազանից են ազդւում և երբե՛ք համազիչ խօսքից, որոնք զուրկ են ներցեղային բարոյականից և վաղուց ի վեր իրենց անուրը գրել են դժոխքի պատին:

Ներազգային միութիւնը նախատեսւում է միացուցիչ բունցեց: Այս բունցքը կարող է լինել բարոյական, եթէ աւեալ ժողովրդի կենտրոնախոյս տարրերը բարոյական կօիւ ունեն. մտաւորական՝ եթէ նրանք իրենց սրտում ցեղային մտակոյրի գծեր են կրում. հոգեւոր եթէ նրանք հոգեւոր ոգորումից ի սպառ զուրկ չեն. նիւթական՝ եթէ նրանք սոսկական փերեզակներ չեն.

ֆաղափական՝ եթէ նրանք ազգային պետութիւն կառուցանելու տենչ ունեն: Իսկ ո՞վ չզիտէ, որ մենք զործ ունենք հոգով փերեզակ, մտածումով՝ ստրուկ, բարոյականով՝ անկշռելիօրէն ընկած, աշխարհահայեցողութեամբ՝ իսպառ բոսկիկ, քաղաքական դաստիարակութեամբ՝ հիմնովին սնանկ մի խուժանի հետ:

Նա կարող է միայն Ֆիզիքական բուռնցքով յաղթանարել. իսկ ո՞վ անաց, որ պատմական առաքելութիւն, քաղաքական համացեղային իղէալ և այնքան արտաքին թշնամիներ ունեցող մի ժողովրդի կազմակերպւած ուժը կարող է իրաւունք համարել՝ իր եռանդի անագին մասը վաանել անուղղայ և ամե՛ն դէպքում ցեղօրէն անշահ ներքին հակառակօրդի յիմարութեան կոտորչները փշրելու կամ յղկելու ճակատին:

Ամբողջ 10 տարի մենք փորձեցինք հայ բուլշեիկներին վաանող մասնանշել և ազգայնօրէն ողջախոհ քաղաքական մի ըմբռնում ներշնչել — Հայաստանը մէկ թղաչափով իսկ չընդլայնել, իսկ համահայկական զանգածային ներգաղթը դարձաւ ցնորք:

Աւելի քան տասը տարի միութիւն քարոզեցինք — արտասահմանում ազգային միութեան զործը մէկ քայլով առաջ չդնաց:

Արդի՞ւնքը. կորովի աւելորդ սպառում, մտքի անագին վաանում, սրտի մաշում, յուզում, վէճ և պանակտումի խորացում. իսկ ամենատոկալին՝ յեղափոխական զործունէութեան ակարացում՝ արտաքին ճակատում, քաղաքական կամքի և ուշադրութեան ցրում՝ ներքին ճակատում:

Իսկ շէյթա՞նը — նա մնաց շէյթան:

Ախտածանաչե՛նք, այդ թշառագոյն չէակը ունի՞չունի բորստ մի հոգի ունի, որ քանի՛ քերթս՝ ա՛յնքան կեռայ:

Ոտտովանւենք, ո՞ր մեր դեղերը չեն ազդում, իսկ մեր ձեռքերը չաղտոտենք — նա այդքան կարեկցանքի արժանի չէ՛: Թողնե՛նք, որ ինքը քերթի սեփական սղու բորբ: Յեղօրէն սչի՛նչ կը կորցնենք, եթէ նրա եղունգներն իսպառ բթանան:

Ձմտոանա՛նք, սակայն զգոյշ լինել: Նա Ս. կարապետի աւանդական կաղ-դելը չէ, որ պարտականութիւն է

ստանձնել վանքի փոշինն ու մոխիրը «թափել», այլ մեր կեանքի անազորոյն շէյթանը, որ նպասակ է դարձրել մեր վառելանիւթը գողանալ և իր հոգու հեա՛հայտ թեան զոյութեան թշնամիներին ծախել:

* * *

Դարեր առաջ եղիչէն ողբում էր. «կենդանեաւ մերով տեսաք զղիակուռն անձանց մերոց»:

Ա՛հ, ո՞րքան աւելի խորն է մեր այսօրւայ վիշաք: Մեք հայ մարդոց բարոյական դիակներն եք տեսնում մեր բեւամիների ոսփի տակ: Ձա՞յն ենք տալիս՝ չեն սթափուում, ողբիչո՞ւմ ենք՝ ոտքի չեն ելնում, ատո՞ւմ ենք՝ չեն լսում, լռո՞ւմ ենք՝ վայրահաշում են, բարձրացընտւ՞մ ենք՝ տղմասուզում են, բռնո՞ւմ ենք՝ փախչում են, թողնո՞ւմ ենք՝ մեզ են կպչում, սիրո՞ւմ ենք՝ դատնում են վանողական, ատո՞ւմ ենք՝ մեզ անւանում են հատւածամուլ:

Ի՞նչպէս վարենք, ի՞նչ անենք:

Նրանք քծնում են, թշնամին՝ հրձոււմ, մենք տառապում: Ի՞նչպէս հաշաւել, ի՞նչպէս լեզու դանել, ի՞նչպէս մտռնալ, ի՞նչպէս ներել:

Մեր և նրանց միջև եղած վիճը քաղաքական համոզումների տարբերութեամբ չի՛ պայմանաւորում, այլ հողերանական կառոյցի:

Հակադաշնակցականութի՛ւն — դա քաղաքական ուժ չէ, այլ միայն բարոյական կրաւորականութիւն. դա ժանիք չէ, այլ միայն լեզու. դա կերպարան չէ, այլ միայն շփոթ. դա ձև չէ, այլ միայն քասո:

Բարոյական կրաւորականութիւն, լեզու, շփոթ ու քասո. ի՞նչ աներեակայելի պատիժ:

Յաճա՛խ, չա՛տ յաճախ եմ մտածել այն մասին, թէ ի՞նչ թաքուն ուժով է յարատւում հայկական ցեղանենդ շէյթանականութիւնը: Վերջիվերջոյ նա մարմնահողերանական մի երեսօթ է, որով՝ չի կարող ներքին որոշ դիւնամիզմից զուրկ լինել:

Ստրուկեան դիւնամիկա — սրանով է կնքում «անցեղ հայութեան» հողերանականը — սրանով է հայ ցեղանենդ շէյթանը պղծում մեր անցեալը, թունաւորում մեր ներկան, մթազնում՝ մեր ապագան:

Հողերանօրէն հակադաշնակցականը — դա ա՛յն կախարդական մուկն է, որ դեղերում է շղթայակապ վագրի վանդակի շուրջը և իր գոյութիւնն իմաստաւորելու համար՝ խեղկատակում. «աղատութի՛ւնն ես երազում — ո՛չ-տեսանես»»:

Վագրը. — Ո՞վ է կանդնած իմ փրկութեան ճանապարհին: Մուկը. — Մեծն Ռուսաստանը, նոր թուրքիան և ես՝ հայկական մուկս:

Գէօթէի Մեֆիստօֆէլը զանազան կերպարաններ էր ստանում, մեր ցեղանենդ շէյթանն էլ մերթ կապիկ է դառնում, մերթ՝ կատու, մերթ էլ՝ մուկ:

Սրանք են նրա ողու երեք կերպարանախախտութիւնները:

Կայ, սակայն, հիմնական մի տարբերութիւն:

Մեֆիստօֆէլը, որ նաև ստեղծագործ ուժ է՝ մի տեղ ասում է. —

«Ես մի մասն եմ ա՛յն ուժի, որ մի՛շտ չարն է կամենում և բարին գործում»:

Հայկական ցեղանենդ շէյթանը, սակայն, յանկերզում է. —

«Ես ամբողջութիւնն եմ հայ տկարութեան, որ մի՛շտ չարն է կամենում և ոչինչ գործում»:

Մի ուրևական — Ինչո՞ւ այդպէս:

Ցեղանենդ շէյթան — Որովհետև իսկական գործի՝ վտանգի ժամանակ, սովորութիւն ունեմ, մտնել մկան ծակ:

* * *

Կարճ մի ողբերգութիւն և կարճ մի զաւեշտ, որոնք սակայն, յստափօրէն բնութագրում են հայ ցեղանենդ շէյթանականութեան բարոյականը, ինչպէս նաև պատմական դերը՝ մեր կեանքում:

Հէ՛յ, հնչակեան սակաւաթիւ ազնիւ զոհեր և դու ինքը՛ հնչակեան 30-ամեայ փառահեղ մարտիկ Հաջի-Նազիկ որ 1921-ի ճակատագրական Ապրիլ 2-ին ինձ հետ տառապում էիր հայրենիքի ազատութիւնը ռուսական անարդ բռնութեան դէմ պաշտպանելու և հետեւալ առաւօտ մորթւեցիր բուլշևիկեան ձեռքով և դուք հայաստանածին ռամկավար զոհեր և ինքը՛ ռամկավար

մտաւորական Նշան Յակոբեան, որ Ղամարլուի ճակատում աչքիս առաջ ստացար բուլշևիկ մահառիթ գնդակը — դուք ամենքդ բարձրացրէ՛ք ազնիւ նահատակի ձեր լուսապսակ ճակատները և տեսէ՛ք, թէ ի՞նչպէս ձեր խնկելի յիշատակի գողերը ցեղանենդ շէյթանի պատմութեանը հազած, իրենց սզին ձեր դահիճների աղտոտ սաքերի աակ՝ գնում են հակադաշնակցական շնականութեան ճանապարհով:

Երջանի՛կ էիք, թերևս, որ չապրեցիք և չվայելեցիք գողութահայ դժոխքը, որում ձեր սղու խորքին անծանօթ, բայց ձեր անունը շահագործող թշուառականները կենդանի աչօք անսնում են իրենց հոգու դիականալը:

Բ. ՀԱՅ ՑԵՂԱՆԵՆԳ ՇԷՅԹԱՆԵՐԻ «ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ», «ՄՏԱԾՈՒՍԸ» ԵՒ «ԳՈՐԾԸ»

Հայ ցեղանենդ շէյթանի կենդանի տիպին առաջին անգամ հանդիպել եմ 1920 թւականի գարնան, Շիրակի Հոռոմ գիւղում: Մայիսեան ծանօթ դէպքերի օրերն էին: Ալեքսանդրապոլում զուլս էր բարձրացրել «հայկական ջրօձականութիւնը». գորքի մի մասը մուրբելով կոյր գործիք էր դարձել խռովարար մեծամասնականների ձեռքը: Արագածի լանջերով գնում էինք Աղէք-Պոլ (այժմ՝ Լենինական) գոյելու խռովարարները: Մտանք Հոռոմ մեծ գիւղը: Եկեղեցու բակում հաւաքւած 1000ի չափ մարդիկ լսում էին մեր ձոռերը և խանդավառօրէն աղաղակում՝ «մահ դաւաճաններին. կեցցէ՛ Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանը»: Միախորի վերջաւորութեանը՝ մի քանի մարդիկ խնդրեցին՝ հաւաքել գիւղի տարէց ու ազրեցիկ անձերը և զիշերը լուսաբանական մի ժողով կազմել: Գիւղի քահանայի հիւրասենեակում հաւաքւել էին 50ի չափ տարբեր մարդիկ: Բուլշևիկ զբանեմները (պրովոկատոր) լուր էին տարածել Շիրակի գիւղերում, թէ Աղէք-Պոլում սկսւած պայքարը ռուսահայի և քանկահայի կոիւ է. թէ Դաշնակցութիւնն աշտու կերպով պաշտպանում է տաճկահայերին, սովորականից և կարիքից աւելի նպաստ է տալիս նրանց և ծրագրել է Շիրակի ռուսահայ գիւ-

զացիները այլուր փոխադրելով՝ զիւղերը բնակեցնել սասունցիներով: Հոռոմի դրացի Գաւթառլու գիւղի կաթուղի բնակիչները, զո՛ս գնալով զբախօսների սաղ-րանքներին՝ գէնք էին վերցրել Աղէք-Պոլ գնացող սասունցի հեծելախմբերի դէմ՝ «հայրենական գիւղը սասունցիական բռնագրաւումից պաշտպանելու» նպատակով: Ի՛նչ ողբերգութիւն: Ինձ վիճակած էր դառն մի պարտականութիւն — բացատրել ամենատարիքոտ, ասել է՛ ամենակասկածաւիր հոռոմցիներին, մեր համացեղային և համահայտատանեան՝ զաղափարաբանութիւնն ու քաղաքակնութիւնը: Նկարագրեցի հայրենակարօտ սասունցու և առնասարակ առճկահայերի վիշտը. խօսեցի նրանց բռւռն ակնչի մասին՝ օր առաջ երկիր վերադառնալու, «մօտ է օրը, երբ մեր բանակը պիտի պատուէ թշնամու շղթան»...: Քահանան և բարեմիտ ծերունիները հառաչում էին, արտասուում: Գիշերւայ ժամը 2-ն էր. կարծեցի, որ էլ թերահաւատ չմնաց. խօսքս փակեցի: Բայց ա՛հա՛, սենեակի աղօտ մի անկիւնից բարձրացաւ կարծահասակ մի մարդ և սոսց հեռեկալը. —

— «Երիտասարդ, չա՛տ լաւ ես խօսում: Կսի՛ր իմ պատմութիւնը: Երկու տարի առաջ (ակնարկում է 1918ը) թուրքը մտաւ մեր գիւղը: Ես ունէի 3 աղայ և մի աղջիկ: Փոքր աղաս և աղջիկս փոխան երեւանի կողմերը, ազատեցին և հիմա վերադարձել են ու օջախս չէ՛նցրել: Գիւղացիները գիտեն, թէ ի՛նչ եղաւ ամուսնացած 2 աղաներիս և նրանց հարսների ճակատագիրը: Տղաներս մորթեցին աչքիս առաջ և նրանց հարսները բռնաբարելով մեռցրին՝ զարձեալ աչքիս առաջ: Հիմա վերադարձած միակ աղաս ամուսնացած է և ունի սիրունիկ մի հարս. աղջիկս էլ խօս սիրուն է և հասած: Ուղւում եմ, որ թուրքը կրկին գայ, էդ աղէն էլ աչքիս առաջ մորթի, հարսս ու աղջիկս էլ բռնաբարելով մեռցնի, միայն թէ սասունցի չգայ ու ինձ չասի՝ «բարեւ՛ քեզ, աղբեր ջան»:

Պատմեց և անմիջապէս դուրս եկաւ:

Քահանան և զիւղացիներն ազազակեցին՝ «թո՛ւ քեզ Սաքի, թո՛ւ քեզ Սաքի»:

Իմ պատանեկան երեակայութիւնը համակուց սոսկումով: Տարիներ են անցել, մինչև այսօր չեմ մոռա-

նում այդ զարհուրելի հրէշի կերպարանն ու խօսքը: Կարծում էի, որ նա մեր ժողովրդի մէջ հիւանդագին մի բացառութիւն է, հայ ցեղանենդ շէյթանականութեան եղակի վիժամքը:

Յետո՞յ. յետոյ լսեցի, որ նոյն 1920 թւականի աշնան, Կարսում ուրիշ Սաքիներ մեր զինուորների ականջին չչնջացել են. «ինչո՞ւ էք կուռւմ. թուրքի հետ մենք եղբայրացել ենք. եկողը մեր եղբայրն է. մի զարկէք»: Աղեքսանդարպոլի անկման օրը հայ բուլչեիկները կազմում են 50-60 հոգինոց մի «թափօր» և լաղրական հուրրաներով զիմաւորում են Կարս-Բէքիրի: Չերկարե՛նք բուլչեիկ-թուրք զինակցութեամբ պայմանաւարած սոսկում պատճառող փաստերի մասին և անցնենք արտասահման:

Այստեղ՝ օր ցերեկով, հակադաշնակցական շնական արզանդի ղեղին մի վիժամքը, — սինլքսր Մարթայեան — իր հողին քսում է դժոխքի ցեխին, ռամկավար-հնչակներին «գիսնական»ի տիտղոսն է ստանում և ծաղկեփնջերի հետ՝ սրանց «հայկական» սրտի աղբը տանում է Տաճկաստան և դառնում «գիսնական-բել»:

Ուր դորս կայ — այնտեղ չի կարող ճահիճ չլինել. ուր վիժուկ կայ — այնտեղ չի կարող հիւանդոտ օրգանիզմ կամ վատասեւրած արզանդ չլինել: Մարթայեանը սնւեց, աճեց ու քաջալերեց բուլղարահայ հակադաշնակցական միջավայրում: Հնչակեան «Պալքանեան Մամուլ» և ռամկավար «Փարոս» թերթուկները սօնական հանդիսաւորութեամբ տպեցին նրա զիւղաշունչ «յօղւածները», չնայած որ դրանք ո՛չ թէ լրագրական յօղւածի, այլ դաւանանքի գօրեղ խառնածով օժտւած մի անձի սեփական սղուցելի որոճանքի տպաւորութիւնն էին թողնում:

Դիցո՛ւք թէ՛ սկզբնական շրջանում հոգեկոյր ազիտութիւնը մոլորեցրեց այս թերթուկների խմբագիրներին: Բայց ինչո՞վ բայտարել նրանց լռութիւնը, երբ թուրքը Մարթայեանին «բէլ»ի, հայերէն՝ «դաւանան»ի պատիւ չնորհեց: Ինչո՞ւ նրանք չցնցեցին. դէթ մէկ վայրկեանով չհամակուցին զայրոյթով և օրկ. Ամերիկայի ռամկավար «Պայքար»ի պէս չյայտարարեցին, որ նա «հայ կեանքէն փոխւած» մի սինլքսր

է: Նրանք ո՛չ միայն չցնցեցին, չզայրացան, չսրբագրեցին իրենց ցեղազուստ սխալը, չմաքրեցին իրենց բարոյական մեղքը, այլև շարունակեցին հպարտանալ իրենց աշխատակցի «փառքով», տարփողել նրա յաջողութիւնները՝ Թուրքիայում:

Ի՞նչ է նշանակում սա:

Սա նշանակում է, որ դաւածան Մարթայեանն իբր հայկական ցեղանեղ շէյթանականութեան ներկայացուցիչ՝ հաւաքական սիպ կ. այսինքն՝ նա իր հոգեկիցները, համախոհներն ու գործակիցներն ունի այս դաղութում:

1923 թվականին, Պրագայում, մի խումբ հայեր, բարոյական սկարուքեան մի պահուն՝ շնորհաւորական մի հեռագիր են յղում յաղթական Մուստաֆա ֆեմալին: Լուրը ուսմբի պէս պայթում է դաշնակցական ուսանողութեան շրջանակներում: Մենք խզում ենք մարդկային ամե՛ն կապ այդ թշուառականների հետ: Անցնում են տարիներ և մի օր էլ նրանց տեսնում ենք բարոյապէս փուշած մեր սաքերի տակ: Մեղալի եկան: Խոստովանեցին, որ ելոյթն արդէնք է եղել իրենց միամտութեան և քաղաքական սպիտութեան: Եւ մենք ներեցինք նրանց:

Փաղութում ո՛չ բարոյական հակակշիռ կայ, ո՛չ բոյկոտակալ աղինւ սովորոյթ, ոչ էլ՝ Հոսոմ գրեղի ծերունիների թուքը՝ Սաքիների երեսին:

Այս պատճառով էլ Մարթայեանները մնում են անպատիժ. Թումաճեան էֆէնտիները հակադաշնակցական սինլքորների կողմից սրակուսում են իբր «սպաւաւոր ազգայիններ», հնչակ-ոսովալարները լիզում են չէկայի դորձակալ Աղարէկովի մասնանշած դաւածան կախկոպտների ներբանը: Ինչո՞ւ Դևոնդ կախկոպտն այլևս չապացուցանի, թէ կարելի է Յիսուսի խաչը կրել կրծքին և սրտում՝ աղօթել սատանային: Ա՛հ, ի՛նչ զարհուրելի շփոթ: Բողոքական պատուելիների «Հայաստանի կոչնակ» թերթը հանդիսանում է լուսաւորչական եկեղեցու և կաթողիկէսական բարձր իրաւունքների պաշտպանութեան ախոյեանը: Եզրպոսի ոսովալար օրդան «Արև»ը քարոզում է «ազգային միացեալ ճակոս» և պնդում է, որ դաշնակցութիւնը դաւում է ո՛չ միայն Թուրքիոյ և խորհրդային Ռուսիոյ, այլև Սուրիոյ դէմ (յիշե՛լ Ա. Նիկոլի

գրքոյի պատմութիւնը): Բարեգործականը՝ Նուպարաշէն է կառուցանում դաշնակցականների ստեղծած «Արարատեան հանրապետութեան» սահմաններում և մարտնչում է դաշնակցութեան դէմ, որ շարունակում է հետապնդել ո՛չ միայն Ահարոնեանի, այլև իր իսկ՝ Պօղոս Նուպարի երազած մեծ Հայաստանի իդէալի իրականացումը: Հակադաշնակցական մամուլի ամենականաւոր օրդան «Պայքար»ը, որ երբեմն հայրենասիրական պոթիւմներ է ունենում, նմանում է մի գորտի, որ նեղելով ճահիճից՝ մերթնդմերթ սոսոսում է ցամաքի վրայ. կռկում է մի երզ, յետոյ փսխում է իր հոգու ճահիճը, թրջում իր քարոզած զաղափարը և սպաւած ու շնչահեղձ՝ կրկին զլորում դէպի ճահիճը:

Հակադաշնակցականութիւն. եղկելի շփոթ, զարշահոտ ճահիճ, թքելի զաղափար, թուրք-բոլշեկեան գաղբելի սոսուց ցանաւ մուր, հոգևոր խաւար:

Ի՞նչ պատիժ է սա, ասուե՛՛մ իմ: Ու՞ր էք գնում եղկելի Յուզաներ:

* * *

Դժւար է ձգել, թէ որո՞նք են գաղութանայ կեանքի այսօրեայ իսկական ցեղանեղ շէյթանները: Հաւանաբար, սրանք հրապարակում չերեացող լրտես-մասնիչներ են, սրանք սակայն, կարողացել են հնչակ-ոսովալար հոսանքների կեանքի լծակն իրենց ձեռքն առնել:

Այդ հոսանքների բերանը հանդիսացող մահազոթերթերը տարիներից ի վեր լծւած են ապերախտ մի աշխատանքի:

Նրանց «քաղաքական դաւանանք»ը խտանում է հետևեալ կէտերում. —

- ա) Անճնական խժրճանք:
- բ) Լրտեսամիտ զրաբանութիւն:
- գ) Պայքար Մայիս 28-ի զաղափարականի և հայոց ազատութիւնը խորհրդանշող եռագոյնի դէմ:
- դ) Երևանի վերածնութեան տարփողում և ներգաղթի շահագործում:
- ե) Սևացում Դաշնակցութեան «արկածախնդրական» անցեալի:

դ) Պայքար Միացեալ և Սնկախ Հայաստանի «երազ»ի դէմ:

է) Պայքար «ուսահայ» գործիչներին և «ուսահայ» էութեան դէմ:

Այս ամբողջ տախտակը դժեւած ու պատրաստեւած է թուրք-մեծամասնական ձեռքով: Նա քաղաքական մի ծրագիր է, անչո՛ւչտ: Ինչո՞վ բացատրել, որ նա դարձել է հնչակ-ուսակաւարներին ներչնչարանը: Այդ կը պարզուի, երբ մենք այդ նպովեալ տախտակի կէտերը քննութեան կառնենք:

ա) Անձնական խժքմանք. — ^{**} Բոլշևիկը բարոյական անասուն է: Այստեղ նրա՝ իբր հոգեբանական ախտի՝ առաւելութիւնները և թերութիւնները գումարը: Սպիեատ է նա. չի ճանաչում բարոյական օրէնք և կարևորութիւն է տալիս եղելոյթներին գործնական ելքին: Ճշմարիտ-սուտ, ձիշղ-սխալ, արդար-անիրաւ, բարոյական-անբարոյական — նման ըմբռնումները բեկուցումից զերծ է բոլշևիկը: Բոլշևիկը — դա մի ճիգ է ազատագրելու քրիստոնէական «երկու ողինները»: ներքին պայքարից, բարու և չարի հակամարտութիւնից, կարձ՝ իմացական և բարոյական տառապանքից: Իրա համար էլ՝ նա գնահատում է ո՛չ թէ խորհրդածող հանձարը, այլ գործնական աղանաք, գործում է ո՛չ թէ ըստ բարոյական զգացման, այլ ըստ առարկայական շահի: Այս հոգեգծով է պայմանաւորում բոլշևիկեան քաղաքական և բարոյական մաքրավելիքը:

Հնչակ-ուսակաւարները հոգեբանօրէն բոլշևիկներ չեն: Նրանց հոգեկառոյցի հիմնական գծերը կազմում են. հայկական սարկամտութիւնը և ներքին տկարութեան ինտուիտիւ զգացումը: Նրանց սպրում-մտածումը շաղխւած է հին, նեխած նախապաշարումների ցեխով: Լայն ճամբաների էակ է հակադաշնակցական հայը, իսկ յայտնի է, որ դժոխքի ճամբաները լայն են: Կեանքի քամիները նրա ներքին տկար էութիւնը քշում են մի գծով — նա մղւում է մի ուղղութեամբ և բեկոտնում մի կէտում:

Բարոյական կեանքը նախաստեղծ է ներքին մղում.

հնչակ-ուսակաւարները զուրկ են նման մղումից. նրանք քշւում են արտաքին ուժից, կեանքի քամուց և կանխում են այնտեղ, ուր սրանք են պարտադրում:

Այդ ուժն ու քամին գալիս են բոլշևիկ-թուրքական աղբիւրից, որով՝ հնչակ-ուսակաւարների շարժումները մեր դէմ՝ կրում են բարոյապէս անազոյս մարդոց բնորոշ ման ցկարագիր: Բարոյապէս անազատը չի բեւեռանում իբր բարոյական անասուն, այլ բեւեռացում է իբր բարոյական հրէշ: Ըստ այսմ՝ հնչակ-ուսակաւարները, եթէ զիտակցում են իրենց արարքի իմաստը, ցեղանեկ շարագործներ են. եթէ չեն զիտակցում՝ կոյր գործիքներ են:

Թէ՛ ինքնագիտակ չարագործը, թէ՛ կոյր գործիքը բարոյապէս անազատ են, սրովհետև իմացապէս սղէտ են. և իմացապէս սղէտ են, որովհետև բարոյապէս ազատ չեն: Մարդկային ճշմարիտ զիտութիւնը յենում է՝ բարոյական ազատութեան սկզբունքին: Այս ճշմարտութիւնը չեն հասկանում միայն բռնակալները և սարուկները, որոնք թէ՛ յաջողութեան թէ՛ ձախողանքի մէջ՝ զուրկ են մնում սրտի մեակոյթից:

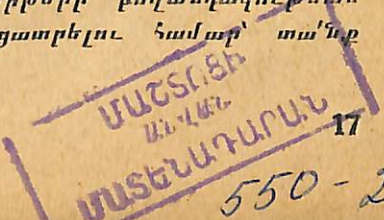
Հոգով սարուկը և խառնեւածքով գոեհիկը — ճշմարիտ սղէտը — իբր հասարակական էակ ցուցադրում է երկու գիծ. —

1. Ընդհանրական նշանակութիւն ունեցող երևոյթների և գաղափարների անձնականացում՝ իբր մտածման բովանդակութիւն:

2. Հայհոյանքն՝ իբր դաստիարակութեան և խեղկատակութիւնն՝ իբր գործունէութեան մեթոդ:

Մեր ընկերները ջլախնանում են, որ հնչակ-ուսակաւար «Պալքանեան Մամուլ» և «Փարոս» թերթերի բովանդակութիւնն ու մեթոդը ծառայում են այդ գծին. օրինակ, թուրքական լոյսաբաններին՝ այդ թերթերը հայ յեղափոխական լայնածաւալ, երկարատև ու սրտածմլիկ շարժումը համարում են մի քանի անձերի գործ և ձգտում են իբր թէ վարկաբերել այդ անձերից ոմանց: Պէտք է՛ ջլախանալ, այլ միայն հասկանալ:

Մեր ընկերներին այդ թերթերի բովանդակութեան և մեթոդի սնանկութիւնը բացատրելու համար՝ տա՛նք մի քանի օրինակներ:

550-2009

1) Մեր ցեղի յաւիտենականութեան դուռը բախտ Ահարոնեանը, որի ստեղծագործութիւնը քանակով գեթակոտում է բոլոր հնչակ-ոսովար գրիչներին արտադրանքը և որակով մնում է անհաշւելիօրէն բարձր «Փարոս» թերթում «անարգւում է» մի խեղճ աղայից Ինչո՞ւ. որովհետեւ Երեւանում սոսկում են Ահարոնեանը ոգու աւրակահանից. ամեն օր բոլշևիկներն իրենց ազաւի կասեցը թաթախում են ցեխի մէջ, աղտոտում իրենց թերթերը... և կարծում են, որ Ահարոնեանը յաղթահարւեց: Զօպանեանը Երեւանին հաճոյանալու համար իւրացնում է այս սովորութիւնը և անմեղ աղաները հետևում են նրան: Ո՞վ է մեղաւորը. Երեւո՞նը, Զօպանեա՞նը, Ֆիլիպէի աղա՞ն — ո՛չ, մեր ճակատագիրը:

Զգուել այդ ճակատագրի յեղափոխումին — նշանակում է ո՛չ միայն զգուել Երեւանի յիմարութիւններին և Զօպանեանի խորշոմած ողուց, այլև կարեկցել Փիլիպէցի աղային: Նա մեր ճակատագրի գոհն է. դառն ճակատագիր, որ զրկել է նրան Ահարոնեանը կարգալու և հայ ցեղայնութեամբ հաղորդելու կարելիութիւնից:

2) «Պալքանեան Մամուլ» և «Փարոս» թերթուկները, որոնք զաղութահայ ակարութեանց ճիւղաղացման ճշմարիտ վկայագրեր են հայ օսովարական կորովի ներկայացուցիչներից Գ. Նժդեհի այսօրի սեւացնելու համար կացահարում են նրա հերոսական անցեալը չակերտելով զօրավար և սպարապետութիւնը: Զօրավարութիւնը աստիճան է, սպարապետութիւնը՝ պաշտօն: Պատմականօրէն նշանակալից մի վայրկեանում, հերոսական Միւնիքի Խորհուրդը, կառավարութիւնը և զինւորականութիւնը Գ. Նժդեհին տալիս են զօրավարի աստիճան և սպարապետի պաշտօն: Նժդեհը այսօր էլ զօրավար է, որովհետեւ աստիճանը մընայուն է: Սակայն, այլևս նա սպարապետ չէ, որովհետեւ այդ պատճառով հիմա չի վարում: Այն օրը, սակայն, երբ այդ ականաւոր յեղափոխական-զինւորականի ուրակահանից սարսափով փախչում էին թաթար և օսմանցի թուրք հորդաները, բոլշևիկեան «կարմրաբոյ» զօրամասերը, որոնք բոլորը Զանգեզուրում դառնում էին նապաստակ-Նժդեհը ո՛չ միայն զօրավար էր, այլև սպարապետ: Նժդեհի ղեկավարած Զանգեզուրը երկինք բարձրացրեց թա-

թարական 200 զիւղերի ծուխը, զլխովին ջարդեց ուսասկան 11-րդ բանակի զօրամասերը, Նուրի փաշայի «ասկերները» և պարտադրեց իր կամքը — դառնալ Հայաստանի անբաժան մասը: Կացահարելով Նժդեհի մեծ կուսակցութեան փառքի ծիրանին՝ հակադաշնակցականները մատնում են ո՛չ միայն իրենց հայրենանենդ ոգին և սոցիալութիւնը՝ պատմական անցքերի մասին, այլև իրենց թզուկային նախանձը — կատուի նախանձը՝ առիւծի հանդէպ: Հակադաշնակցականը, սակայն, մի կատու է, որ չի կարող մուկ իսկ բռնել. նա չի ըմբոնում, թէ ի՞նչ է նշանակում բարաբական 200 զիւղերի կործանումը, ուսասկան 11-րդ բանակի պարսուքիւնը, Նուրի փաշայի ասկերներին ջարդը եւ Զանգեզուրի կցումը Հայաստանին: Կատուից բանականութի՞ւն ենք սպասում, պատմագրիտական ըմբոնո՞ւմ:

Կատուգի այդ մարդիկ այս բոլորից ոչինչ են հասկանում, որովհետեւ մեր ողբերգական հայրենապաշտութեան փոխարէն՝ նրանք համակեած են ցեղաւրացի մանրագործ քուսթեամբ: Հակադաշնակցականը զուրկ է ո՛չ միայն զօրավարներ, այլև հասարակ զինւորներ ունենալու փառքից: Անծիր խաւարն է իշխում նրա ոգում և նա բնագորարար սուերներ է փնտռում մեր պատմութեան լուսաւոր էջերում: Հայ զօրավարներ, հայկական բանակ, Սիւնեաց հերոսամարտ, թուրք-թաթար-բոլշևիկ զինակցութեան զիջում, թշնամու պարտութիւն, Գաշնակցութեան ճիգերով ստեղծւած հայրենիք: Ա՛հ, անտանելի, աներևակայելի է այդ բոլորը նրանց համար, որոնք մեր ցեղի մէջ միայն նսեմականն են տեսնում, որոնք սոսկում են նոր ցեղաշարժի հաւանականութիւնից, հայկական նոր բանակի, դաշնակցական նոր զօրավարների, ընդլայնւած ազատ և մեծ Հայաստանի պատկերից:

Ի՞նչ անել, որ այդ բոլորը այլևս չգան — հաւատարմութիւն մլաւել մեծ Հայաստանի զաղափարի թըշնամիներին, սեւացնել նրա զաղափարակիրներին անցեալը, ծաղրել հայ ցեղի մարտական փառքը:

Տկարի խեղկատումը, նրա ծաղրա՛նքը — ի՛նչն է աշխարհում աւելի՞ զգուելի քան՝ սա, որքան էլ՝ նա ասոււածային մի պատուհաս է:

Ի՛նչ էլ լինի — այս աշխարհի արարիչը անկատար մի էակ է: Հակադրասէր ոգի ունի նա, անգամ՝ սատանային իրաւունք է աւել ծաղրելու իր իսկ գործը:

Ինչո՞ւ հնչակ-ռամկավարն իրաւունք չունենան ծաղրելու մեր հերոսականը, երբ աշխարհում յիմարութիւնն աւելի՛ է աժան, քան խոհականութիւնը երբ քամի փչելն աւելի՛ է դիւրին, քան հերոսականի ողբերգութիւնն ապրելը, երբ խեղկատակօրէն կացահարէն աւելի՛ նպատակայարմար է, քան տառապելով քննադատելը, երբ կատուօրէն ցատկոտելն աւելի՛ շահաբեր է, քան առիւծօրէն վտանգներին հետ խաղալը, երբ ունայնաբանէն աւելի՛ հաճելի է, քան ծանրօրէն մտածելը:

Գէօթէն ասում է. «դու նման ես ա՛յն ոգուն, որին՝ ըմբռնում ես»:

Կատուն՝ կատու է և յաւիտենօրէն նման՝ իր սգու պատկերին:

Նա չանգրում է մեր պատմութեան մազադաթը և չի հասկանում հայ յեղափոխութեան ողբերգական հերոսականի իմաստը:

Ի՛նչ անենք, ողբա՞նք, թէ՞ ծիծաղենք:

Կարծում եմ՝ ծիծաղենք:

3) «Աքլորը Քարոզիչ» — ամբողջ մի իմաստութիւն կայ այս բառերի մէջ: Քարոզիչ աքլորը սիմբոլն է ոգիտութեան և ամարտաւանութեան: Այո՛, կեանքում շատ խայտառակութիւններ կը պատահեն, եթէ աքլորն է իմաստութեան և ճշմարտութեան քարոզիչը: Հայ կեանքի յետամնացութեան և հայ իրականութեան խայտառակութիւնների հիմնական պատճառներից մէկն էլ ա՛յն է, որ գոյութիւն չունի իմացական և բարոյական վերահսկողութիւն: Ամե՛ն իմաստակ, որ գրիչ է շարժում — կարող է «խմբագիր» դառնալ. հոգեւոր ամե՛ն թշուառական, որ լաւ հայհոյել գիտէ — արդէն լաւ «խմբագիր» է. ամե՛ն հայհոյաբան, որ ընթերցող է գտնում — կարծում է որ, ինքը բարձր մտաւորական է: Ամե՛ն ազէտ, որ օդաւզործելով թայֆայական հակամարտութիւններ՝ դպրոց է մտնում — կարծում է որ, ինքը որակեալ ուսուցիչ է: Այս

պայմաններում դժւար է չարն ու բարին միմեանցից զանազանել:

Սոֆիստում կայ հայկական աղքատիկ մի նախակըրթարան, որում՝ իբր վարժապետ ծառայում է մի թերուս, որ կոչւում է Յ. Պողոսեան:

Սոֆիստում մարդկային ոգու ամենամութ անկիւններից խաւարավիժում է հնչակեան մի շաբաթաթերթուկ, որի խմբագիրը նոյն վարժապետն է:

Այս «վարժապետ-խմբագիր»ը նշանաւոր է նրանով, որ իր հոգե-մարմնական կազմով նմանում է փոքրիկ, դատարկ մի տակառի, որ քշւելով բոլշեկիկեան քամուց՝ դուրսում է «հնչակեան գաղափարական պատկեր» ախարսով ծանօթ փոշոտ ճամբին և երբ քարի է բախւում՝ հանում է աղետարչ մի աղմուկ: Մեր հնչակեան հայրենակիցներն այս յիմարական աղմուկն ընդունում են իբր իրենց մշտարթուն աքլորի կանչը: Այս աքլորի համար չկայ հայ պետական-հասարակական գործիչ Սիմոն Վրացեան, այլ կայ սմն «թզուկ Սիմոնիկ»:

Մարմնով՝ Սիմոն Վրացեանը պատկանում է «բաճաւահասակներ»ի կարգին, նրան «թզուկ» անւանող Յ. Պողոսեանը «կարճահասակներ»ի, աւելի՛ ճիշդը՝ նսեմահասակների: Երեսուն տարւայ հասարակական գործիչ, Հ. Յ. Դ. Բիւրօի անդամ, Աղգային Բիւրօի անդամ, անդրկովկասեան Սեյմի և Հայաստանի պարլամենտի անդամ, դիւղասնտեսական նախարար, Հայաստանի վարչապետ, Թիֆլիսի «Հորիզոն» և Երևանի «Յառաջ» հսկայածաւալ և համահայկական նշանակութիւն ունեցող օրաթերթերի խմբագիր, համահայկական արժէք ունեցող հսկայահասարակների հեղինակ և այլն, և այլն և այլն Սիմոն Վրացեանի անունը ծանօթ է աշխարհի բոլոր հայերին, Անդրկովկասի վրացի, ռուս, թաթար զանգաճներին, եւրոպական և համառուսական պետական և հասարակական գործիչներին — առնւազն միլիոնաւոր մարդոց: Յ. Պողոսեանն այն էլ իբր ոչնչաբան, ունայնազործ և խառնակիչ ծանօթ է Բուլգարիոյ հայ համայնքին — առաւաւելն մի քանի հազար մարդոց:

Եւ այնուամենայնիւ Սիմոն Վրացեանը «թզուկ» է:

Ակամայից յիշում եմ զերմանական մի հանդիսում մի քանի տարի առաջ տեսածս մի պատկերը:

Ովկիանոսի վրայ ընթանում է բրիտանական ահռելի մի զրահանաւ (անդլիական ծովային ուժի սիմբոլը). նրա ցռուկից կախած է մի տակառ (ռուսական ծովային ուժի սիմբոլը): Տակառն աղեխարչօրէն երերւում է զրահանաւի յարուցած ալիքների վրայ: Տակառի մէջ նստած են մի քանի ուսուբողիկ մարդիկ: Վերահաս խորտակումի սոսկումը աչքերի մէջ՝ նրանք մէկ ձեռքով բռնել են տակառի եզրերը, միւսով՝ մի մուրճ և մանդաղ. բացել են երախաները և բղաւում են զրահանաւին. «Թըզո՛ւկ, մենք կը խորտակենք քեզ»: Վերևից նայում են անդլիական նաւազները և ծիծաղում:

Իսկ մենք ի՞նչ անենք, երբ Յարուսթիւն Պօղոսեանը նստած հնչակեան տակառում՝ նայում է Դաշնակցութեան զրահանաւին և ասում. «Սիմոնի՛կ, թզո՛ւկ, քեզ կը խորտակեմ»:

Ջրայնանա՞նք, թէ՞ ծիծաղենք:

Կարծում եմ՝ ծիծաղենք:

4) Ծուռ խղճմտանքն ու բարոյական տկարութիւնն ազդում են ենթակայի «աւարկայական տեսաւորութեան» վրայ: Բարոյապէս անողնայար էակը իմացական պատեհապաշտ է: Այդպիսին զուրկ է փաստը՝ իբր փաստ ըմբռնելու ընդունակութիւնից: Նա ա՛յն փերեզակն է, որ սովորութիւն չունի իր կշիռքի նժարը հաւասարութեան կէտին պահել: Իր փշացած ապրանքը վաճառելիս՝ նա սպասում է երզումների շարքը և ծախելուց յետոյ, մենախօսում. «աւ ալ կլլեցուցինք»:

Ո՛րքան հեռու է արեւն երկնակերտարոնից — ա՛յնքան երկար է լինում մարմինների սուերը:

Ո՛րքան խորթ է մարդս ճշմարիտ գիտութեան — ա՛յնքան անձոռնի է նրա լեզւի սնախօսութիւնը:

Տգիտութեան պոչը մի՛շտ էլ երկար է:

Երկար լեզւապոչով են «քաղաքարանում» հնչակոսակազարները: Իսկ ի՞նչ է նրանց քաղաքարանութեան հիմքը — անմիա չաղակրատութիւն, քծնանք՝ ցեղի թըշնամիների առաջ, մեծամեծ ախողոսների շռայլանք՝ իրենց սչնչութիւններին և սերացում՝ հակառակօրդի իրական արժէքների:

Ո՛րքան փոքր է մարդու ոգին — ա՛յնքան մեծ է երևում ինքն՝ իր աչքում:

Ո՛րքան փոքր է մարդու ոգին — ա՛յնքան աննշան է երևում դիմացինն՝ իր աչքում:

Ո՛րքան սարկամիտ է մարդս — ա՛յնքան անարկու է երևում «իշխանաւոր»ը՝ նրա աչքում:

Ճնճղուկի աչքին ազուր թւում է անարկու մի հսկայ: Միան կարծիքով չկա՛յնաւելի զարնուրելի գազան, քան՝ կատուն: Ճնճղուկը, սակայն, չի պատկառում առիւծից, մուկը գաղափար չունի վազրի անարկութեան մասին:

Կաթուղիկոսական «ընտրութեան» առիթով Հայաստան գնացող և Չորագէսի հանգէսն «ըմբռնխնող» Չօպանեանի աչքին՝ գծուծամարմին Աղառի կանձեանը թւացել է «յաղթանդամ զինուորականի պէս» մի հսկայ:

Ահարոնեանի հանձարը հայնոյող ճնճղուկամիտ յիմարները հնչամ-նամկազար թերթերում որակում են իբր «զրչի մշակներ»:

Դաշնակցական հսկայ մամուլի օրգանները, մեր ամսագրերը և ամեն տարի լոյս տեսնող բազմաթիւ գրքերը «Թզուկային» աշխատանքի «թզուկ»-պտուղներ են:

Տեսնու՞մ էք ծուռ խղճմտանքն ի՞նչպէս է յիմարացնում մարդուն:

Դաշնակցական մամուլի օրգանները (ինչպէս «Յուսարեր»ը), ամսագրերը (ինչպէս «Հայրենիք» ամսագիրը) թզուկային թերթուկներ են, որովհետև հսկայածաւալ են: Դաշնակցականները «զրչի մշակներ» չեն, որովհետև ամեն տարի բազմաթիւ գրքեր են հրատարակում: Որով՝ հնչակ-նամկազարները «զրչի մշակներ» են և «ստեղծագործներ», որովհետև լուրջ թերթ, ամսագիր հրատարակել և զիրք գրել չգիտեն:

Դիր՞ք — դա ոչինչ բան է: Ծաւալով մեծ և բովանդակութեամբ խոր ամսագիր, օրաթերթ — դրանք թերթուկներ են, «բազմէջ» են, «քառէջ» են:

Թո՛ղ այդպէս լինի:

Ակամայից յիշում եմ մի դէպք: Ռուսական «Սահմանադիր Ժողով»ի ընտրութեան օրերին (1917 թ. աշնան), Աբարանի շրջանի Ալիքուչակ գիւղում, Մացակ անունով

ամբարտաւան մի գեղջուկ հանդիպեց ինձ և անմիջապէս հարց տւեց.

— Ի՞նչպէս են արեւիներս:

— Լա՛ւ են:

— Իմ արեւներս են լաւ, թէ՞ քաղաքացիները կօշիկները:

— Ի՞նչ արեւները:

— Իմ արեւներն ամբողջ Երևան քաղաքի հետ չե՛մ փոխում:

— Մի՛ փոխիր, սիրելի՛ս, մի՛ փոխիր:

Իր էութեան հոգևոր աղբը դրսևորող այս յիմարութիւնը Մացակը փորձեց ներկայացնել իբր զւարճացուցիչ խեղկատակութիւն, իբր անմեղ սրամտութիւն: Զգացի, որ նա ծուռ խղճմտանքով մի մարդ է: Իր դիմագծութիւնն արդէն վկայում էր, որ նա վատ տեսակի մի կասկածամիտ է: Ուզեցի, որ շարունակի բացել ինքը, սակայն, լռեց: Ոտք առին զիւղացիները: Պարզուեց, որ նա ո՛չ միայն Ալիքուշակ գիւղի, այլև ամբողջ Աբարանի շրջանի միակ հնչակեանն է: Եւ իրօք. Աբարանը Հ. Յ. Դաշնակցութեան տւեց 14 հազար և մի քանի հարիւր ձայն. մէկ մարդ միայն չօտեցաւ քւէատուփին, և այդ Մացակն էր: Ինչո՞ւ: 1905-ին Մացակը մեղադրւել է լրտես-դաւաճանի ծանր յանցանքի մէջ: Արսէն Աղան (Բաֆֆիի «Ոհնթը») վէպի հերոս Ոհնթի՛ Սամսոն աղայի (տուր է քսում Մացակի երեսին. պտտցնում գիւղերը՝ նրան թքամեռ անելու: Նրա երեսին թքում են Աբարանի բոլոր գիւղացիները. 2 օրէլ նա ցուցադրւում է Աշտարակի փողոցներում. թքում են անվերջ, բայց Մացակը չի մեռնում: Հակադաշնակցականի կենսունակութեան դաղտնիքը նրանում է, որ նա թքամեռ չի լինում: Պատմութիւնը մուր է քսել գաղութահայ Մացակներին երեսին. ուզես՝ թքի՛ր—նրանք թքամեռ չեն լինի. ուզես՝ ոգեկոչի՛ր — նրանք քս դատին չե՛ն ձայնակցի. ուզես՝ իմացաբանիր — նրանք իրենց «բնական տեսաւորութիւն»-ից չեն հրաժարւի: Հակադաշնակցակա՛ն — դրան ասում են Նորին Անմեռ Դաւաճան Մացակ: Տառապի՛ր հայրենիքի համար, մարտնչի՛ր, զոհի՛ր, նահատակւիր ս՛րքան կուզես — Մացակն իր «արեւներն ամբողջ Երևան քաղաքի հետ չի փոխի»...

5) Խուլը կիկ անասունն իր դունչը ներկեց մարդկային արիւնով և դարձաւ «յեղափոխական գազան»: Արտասոսմանի հակադաշնակցականներն իրենց կտուցը դունաւորել են կնոջական շրթներին յատուկ ներկով և ուզում են, չա՛տ են ուզում, մեղ վրայ թողնել «արիւնակալ յեղափոխական»ի սպաւորութիւն: Հնչակները խօսում են ինչ որ «պասնե»ի մասին. ուսմավարները յոխորտում են իրենց «քաղաքացիական անվտանգութեամբ»: Սակայն՝ ո՛ւր միայն հոգևոր աղբ կայ, այլ երբե՛ք ստեղծագործ տեմպերամենտ — ա՛յնտեղ սկսւում է զարշելի վայրճաւթիւնը, խօսքի սաղիղմը: Սաղիստը հոգե-ախտաւոր ա՛յն ախան է, որ սեռական հաճոյք ստանալու համար՝ խոշտանգաբար տանջում է իր դստը: Կենդանիներից՝ բորենին նեխած դիակներ է ուտում, զերեզմաններ կողոպտում: Բորենին զերեզմանապիղծ մի կենդանի է, դիակի գոյ:

Թէ՛ սաղիստ մարդը թէ՛ բորենին վախկոտութեան ախպարներ են: Դրանց բարոյական ճիւղաւթիւնը պայմանաւորւում է հոգևոր անարիւթեամբ: Անարի էակը մի՛շտ էլ զարշագործ է: Նրա գործունէութիւնը դա վրէժխնդրութիւնն է վատչէր սկարի:

Թուրքը, օրինա՛կ, բորենու բնագոյով օժտւած սաղիստ մի էակ է: Նա ո՛չ թէ սիրում է, այլ պղծում. ո՛չ թէ կարեկցում է, այլ խոշտանգում. ո՛չ թէ ստեղծագործում է, այլ կործանում. ո՛չ թէ մարտնչում է, այլ ջարդում. ո՛չ թէ պաշտում է, այլ սրբապղծում. ո՛չ թէ մշակում է, այլ խոպանացնում. ո՛չ թէ արդիւնաբերում է, այլ կողոպտում: Իբր ժառանգական սաղիստ՝ նա իր զսիր խոշտանգում ու պղծում է ո՛չ միայն սպանելուց առաջ, այլև մեռցնելուց յետոյ: Նա ո՛չ միայն ողջապիղծ է, այլև դիտապիղծ:

Ծանօթ է, որ սեռամուրութիւնն ու սննդառական ազանութիւնը (իբր պղծումի և կողոպուտի տենչանք) հանդիսանում են օսմանցիների կեանքի պատմա-քաղաքական հոլովոյթը պայմանաւորող ամենահիմնական ազդակները:

Թուրքը վախկոտ է, բայց անգութ. նա նախապաշարւած է, բայց լպիւրջ. նա ամաչկոտ է, բայց սեռակենտրոն:

Խուլը սաղիստները սեռակենտրոն էակներ են. բոլոր սեռամուրներն, ի վերջոյ, սաղիստներ են:

Սաղիստը նաև սեռախտամիտ հայնոյարան է. անշունչ առարկաներն ու վերացական զաղափարներն անզամ, նա պատկերում է իբր հեշտանքի առարկաներ ու նրանց շոյալում՝ անճոռնիօրէն սեռիմաստ հայնոյարանքներ: Թուրքերէն հայնոյարանքների անսպառ միտերանոցը, անզամ, առակներն ու առածները կարող են անաղին նիւթ մատակարարել՝ սաղիստ մարդու հոգե-ախտաբանութիւնն ուսումնասիրողներին:

Թուրքը զազրախօս է:

Բոլոր զազրախօսները հոգով այլասերւած, անզոր սաղիստներ են. բոլոր անզոր սաղիստները, ի վերջ զազրախօսներ են:

Չազրախօսութիւնն անզոր սաղականութեան հոգեւոր աւտոմատիան է:

* * *

Չազրախօս է նաև հոգեբանօրէն հակադաշնակցակ ն («հայ») տիպը: Դա ա՛յն սինլքսոն է, որ իր բարոյական աղքատութիւնն ու մտքի թշուառութիւնը սքողելու համար՝ իր ներքին տկարութիւնը վերածում է խօսքի աւտոմատիայի: Դա ա՛յն սրիկան է, որ Եկեղեցում դիմակաւորւում է իբր երկիւղած կրօնասէր, աղօթում է ջերմեռանդօրէն, հանդիսանում է «ազգային դաւանութեան» պաշտպանութեան խոստանք, որ սակայն, Յիսուսը պատկերում է ո՛չ թէ իբր սառապապաշտ, իղէալիստ մարգարէ, այլ իբր սամարացի կնոջ, Մարիամ Մազթաղինացու հետ սիրաբանող անձ:

Դաշնակցութեան դէմ «զաղափարական» պայքար մղելիս՝ հակադաշնակցականը աւուրք աւալով իր էութեան՝ զազրախօսում է. «դաշնակցական այսինչ չէ՛Քը հանրակառքի մէջ կասկածելի կերպով բարեւած է անձանօթ տիկնոջ մը. այսինչը՝ կապ ունի իր ազգականուհու հետ. մէկ ուրիշը՝ աչք ունի իր ընկերոջ կնոջ վրայ. դաշնակցական կիները («չնորհներ») կընեն օտար նախարարներուն, ուսուցիչները («ազատ սէր կը քարոզին») են, են, են... էութեամբ անբարոյական մտքի վիժեաձքներ:

Կաւտական այս բանդազուշանքները համարւում են «զաղափարական պայքար»ի գէնքեր:

Հակադաշնակցական («հանրային զործիչներ») և «խլմբազիրներ» կան, որոնք իրենց դիրքն ապահովում են

ո՛չ թէ մտածելու ընդունակութեամբ, այլ հայիոյելու, զբաբանելու սրամտութեամբ: Կարգալով նրանց ոգու փսխոցը՝ մարդու մղուում է ընդունել, որ նրանց ուղեղներն ո՛չ թէ մտածման կենտրոններ են, այլ սեռական մշտաբորբոք զործարաններ:

Ողճահարե՞լ, ամաչե՞լ, զղե՞լ, ի՞նչ անել, ասուա՛ծ իմ:

Անզոր սաղականութեան հոգեւոր այս աւտոմատիային միանում է նաև բորենիական էութեան գիծը:

Ո՞ր դաշնակցականը սրբազան սարսուռով չի համակել հնչակեան հին մի նահատակի ուրականի առաջ:

Իսկ ի՞նչ են անում հնչակ-ուսակավարները — նրանք հայնոյում են ո՛չ միայն մեր կենդանի զործիչներին, այլև մեր տեսական զաղափարաբանութեան և աներևակայելին... անզամ՝ մեր նահատակներին:

Ա՛հ, ոգու ի՛նչ զարհուրելի անկում:

Ա՛հ, թրքոզի սաղիստներ, ինչո՞ւ հոգով ու սրտով այսպէս մեռաք. ինչո՞ւ մտածումով ու բարոյականով այսպէս վատասերեցիք. ինչո՞ւ. ինչո՞ւ:

Եւ սակայն անկումը շարունակւում է. ուսակավար «Փարոս» թերթակի խմբազիրը, օրինակ, ճգնում է ամեն կերպ հաւասարել խիտաւոր չէակ Մարթայեանին: Հընչակ «Պալք. Մամուլ»ը չի ուզում ետ մնալ «Փարոս»ից: Խճճում, կտցահարում, զրաբանում են անվերջ. հայնոյում են անզամ Եռագոյն Իրօսակին՝ նրա հասցէին ուղղելով («հայվան»), «էշակ» բառերը և այդպիսով էլ զլորւում են ցած: Իջէ՛ք, իջէ՛ք մինչև զարշանքի դժոխքը, ուր մի օր ձեր սեփական ակամջներով պիտի լսէք յաւիտենօրէն եղկելի ձեր ճակատագրի դատաւճիռը:

Ասում են, որ դժոխքից վտարւածները կրկին դժոխք մտնելու համար՝ այս աշխարհում նորանոր քսութիւններ պիտի անեն:

Ճի՛շդ են ասում:

Բ) Լրեսասմիս զբաբանութիւն. — Մուքօ անունով մի մարդ էր ապրում իմ հայրենի գիւղում: Մի գիշեր նա սողսկում է մենակեաց Ղազէի խրճիթից ներս և ձեռքը տանում նրա բարձի տակ, ուր կոյր ծերունին պահում էր իր համեստ գանձը: Ղազէն արթնանում է և բռնում

Սաղիստը նաև սեռախտամիտ հայնոյարան է. ան-
չունչ առարկաներն ու վերացական զաղափարներն ան-
զամ, նա պատկերում է իբր հեշտանքի առարկաներ ու
նրանց շոյալում՝ անճոռնիօրէն սեռիմաստ հայնոյանքներ:
Թուրքերէն հայնոյանքների անսպառ մթերանոցը, ան-
զամ, առակներն ու առածները կարող են ահազին նիւթ
մատակարարել՝ սաղիստ մարդու հոգե-ախտաբանութիւնն
ուսումնասիրողներին:

Թուրքը զազրախօս է:

Բոլոր զազրախօսները հոգով այլասերած, անզօր
սաղիստներ են. բոլոր անզօր սաղիստները, ի վերջ
զազրախօսներ են:

Ձազրախօսութիւնն անզօր սաղականութեան հոգե-
ւոր աւտոմատիան է:

* *

Ձազրախօս է նաև հոգեբանօրէն հակադաշնակցակ ն
«հայ» տիպը: Դա ա՛յն սինլքսն է, որ իր բարոյական
աղքատութիւնն ու մտքի թշւառութիւնը սքողելու հա-
մար՝ իր ներքին տկարութիւնը վերածում է խօսքի
աւտոմատիայի: Դա ա՛յն սրիկան է, որ Եկեղեցում դի-
մակաւորւում է իբր երկիւղած կրօնասէր, աղօթում է
Չերմեռանդօրէն, հանդիսանում է «ազգային դաւանու-
թեան» պաշտպանութեան ախոյանը, որ սակայն, Յիսու-
սը պատկերում է ո՛չ թէ իբր տառապապաշտ, իդէալիստ
մարգարէ, այլ իբր սամարացի կնոջ, Մարիամ Մազթա-
դինացու հետ սիրաբանող անձ:

Դաշնակցութեան դէմ «զաղափարական» պայքար
մղելիս՝ հակադաշնակցականը տուրք աւելի իր էութեան՝
զազրախօսում է. «դաշնակցական այսինչ չէ՛քը հանրա-
կառքի մէջ կասկածելի կերպով բարեւած է անձանօթ
տիկնոջ մը. այնինչը՝ կապ ունի իր աղքատանուհու հետ.
մէկ ուրիշը՝ աչք ունի իր ընկերոջ կնոջ վրայ. դաշնակ-
ցական կիները «չնտրհներ» կընեն օտար նախարարնե-
րուն, ուսուցիչները «ազատ սէր կը քարոզին» են, են,
են... էութեամբ անբարոյական մտքի վիժլածքներ:

Կաւատական այս բանդաղուշանքները համարւում
են «զաղափարական պայքար» ի զէնքեր:

Հակադաշնակցական «հանրային գործիչներ» և «խըմ-
բազիրներ» կան, որոնք իրենց դիրքն ապահովում են

ո՛չ թէ մտածելու ընդունակութեամբ, այլ հալիոյելու,
գրաբանելու սրամտութեամբ: Կարգալով նրանց ողու-
փսխոցը՝ մարդս մղւում է ընդունել, որ նրանց ուղեղ-
ներն ո՛չ թէ մտածման կենտրոններ են, այլ սեռական
մշտաբորբոք գործարաններ:

Խղճահարե՞լ, ամաչե՞լ, զղե՞լ. ի՞նչ անել, ասուա՛ծ
իմ:

Անզօր սաղականութեան հոգևոր այս աւտոմատիային
միանում է նաև բորենիական էութեան գիծը:

Ո՞ր դաշնակցականը սրբազան սարսուռով չի հա-
մակել հնչակեան հին մի նահատակի ուրւականի առաջ:

Իսկ ի՞նչ են անում հնչակ-ռամկավարները — նրանք
հայնոյում են ո՛չ միայն մեր կենդանի գործիչներին,
այլև մեր տեսական զաղափարաբանութեան և աներևա-
կայելին... անզամ՝ մեր նահատակներին:

Ա՛հ, ողու ի՞նչ զարնուրելի անկում:

Ա՛հ, թրքոզի սաղիստներ, ինչո՞ւ հոգով ու սրտով
այսպէս մեռաք. ինչո՞ւ մտածումով ու բարոյականով
այսպէս վատասերեցիք. ինչո՞ւ, ինչո՞ւ:

Եւ սակայն անկումը շարունակւում է. ռամկավար
«Փարոս» թերթակի խմբագիրը, օրինակ, ձգնում է ամեն
կերպ հաւասարել ախտաւոր չէակ Մարթայեանին: Հըն-
չակ «Պալք. Մամուլ»ը չի ուզում ետ մնալ «Փարոս»ից:
Խճճում, կոցահարում, զրաբանում են անվերջ. հայնո-
յում են անզամ եռագոյն Դրօսակիև՝ նրա հասցէին ուղ-
ղելով «հայվան», «էշակ» բառերը և այդպիսով էլ զլոր-
ւում են ցած: Իջէ՛ք, իջէ՛ք մինչև զարչանքի դժոխքը,
ուր մի օր ձեր սեփական ականջներով պիտի լսէք յաւի-
տեանօրէն եղկելի ձեր ճակատագրի դատաւճիռը:

Ասում են, որ դժոխքից վտարւածները կրկին
դժոխք մտնելու համար՝ այս աշխարհում նորանոր քսու-
թիւններ պիտի անեն:

Ճի՛շդ են ասում:

Բ) Լրեսսամիս գրաբանութիւն. — Մուքօ անունով մի
մարդ էր ապրում իմ հայրենի գիւղում: Մի դիշեր նա
սողսկում է մենակեաց Դազէի խրճիթից ներս և ձեռքը
տանում նրա բարձի տակ, ուր կոյր ծերունին պահում
էր իր համեստ գանձը: Դազէն արթնանում է և բռնում

գողի դաստակը: Վերջինս՝ մի ճիգով ազատուում է և փախչում, առանց իր ինքնուձեռնը մատնելու: Առաւօտ՝ Ղազէն պատմում է զիշերուայ պատահարը: Ազնիւ և յարգուած մարդ էր կոյր Ղազէն — զիւղական մի իմաստուն: Ո՞ր հայը կը յանդնէր վատութիւն անել նրան: Գիւղացիները համոզուած են, որ գողը հարեան քիւրդ զիւղերի ծանօթ աւազակներէց մէկն ու մէկն է:

— Մեր զիւղում նման անդամ մարդ չի լինի. գողը մութրատիանցի քիւրդ Ալօն է. պէտք է նրան արժանի դաս տալ, եղբափակում է զիւղապետ Տօնօն:

— Գողը հայ է և մեր զիւղացի, ասում է Մուքօն, պէտք է գտնել այդ անարդ հրէշը: Ի՞նչ՝ էլ մարդ չմնաց աշխարհում, որ աղքատ և բարի Ղազէի՞ն կողոպտեն. անխիղճներ,՝ զազաններ, անպիտաններ: Պէտք է գտնել գողը և մուր քսել երեսին. նա հայ չէ՛, նա դրացի չէ՛, նա թուրքի հոգի ունի: Սիրելի՛ Ղազէ, խօս չվախեցա՞ր, վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ, Ղազէ ջա՛ն, Ղազէ ջա՛ն: Երանի՛ թէ Ասաւած էե վայրկեանին ինձ քո երդիկից վար իջեցնէր. ես զիտէի, թէ էդ սրիկային ի՛նչպէս կը պատժէի. դրացի չէ՛, աչքիս լոյսն էլ եթէ լինէր՝ նրան գետին կը փռէի:

— Մուքօ ջա՛ն, ձեռքդ ինձ սո՛ւր, ասաց Ղազէն: Կոյր իմաստունը շօշափեց նրա դաստակը և հանդիսւոր խաղաղութեամբ յայտարարեց:

Գիւղացիներ, Ասաւած վկայ, այս էր բարձիս տակը խուզարկող ձեռքը:

Մուքօն մատնեց իր շարլաթանական ճափ շնորհիւ:

Կաղուծանայ հակադաշնակցական շարքերում անթիւ են Մուքօները, բայց չկան հոգեբան Ղազէներ: Այստեղ՝ Մուքօները շողակրատում են, Ղազէները ծափ դարկում: Ինչո՞ւ. որովհետև այստեղի Ղազէներն ո՛չ թէ աչքով են կոյր, այլ հոգով: Եղիշէն ի գուր չէ գրել իր իմաստալից խօսքը. «կոյր զբկի ի նառագայրիցն արեգական» սգիսուքիւն զբկի ի կասարեալ կենաց: Լա՛ւ է կոյր աչօֆ, քան կոյր՝ մսօֆ»:

Մտակոյր հակադաշնակցականը հաւատում է հակադաշնակցական դրանենդ շողակրատին. վերջինս էլ օգտուելով առաջինի խորին տղիտութիւնից, օր ըստ օր է մշակում է հոգևոր ճիւղաղութեան արևոտը:

Ո՞ւր ենք գնում:

Գրիստոնէական բարոյականը չի հանդուրժում մատնիչ-լրտեսի գոյութիւնը: Նա դարերի անէծքով է կնքել Յուդայի անունը: Սակայն, Յուդան իբր դարշագործ էակ՝ նսեմանում է հակադաշնակցական զբաբանի նկատմամբ:

Յուդան 30 արծաթ ստացաւ, մատնեց, բայց յետոյ զվճաց և համակեց ինքնաժխտողական յոսեփոսութեամբ: Հակադաշնակցականը մատնում է նաև առանց արծաթի, զվճալ չգիտէ և զբախօսական շողակրատութիւնը համարում է քաղաքական իմաստութիւն:

Յուդայի ոգին չարի և բարու մի ուղղադաշա է. հակադաշնակցականի ոգին՝ սոսկ չարութեան շանմարան: Նա բեկբեկուող էակ է, սա՛ տևական չարագործ: Նրա մատնութիւնն արդիւնիք է բարոյական սայթաքումի, սրա զրանենդութիւնը՝ օրդանական պահանջ է: Նա ընդունակ է խոստովանելու. «ես մահնեցի», սա պնդում է՝ մատնեա՞ծը «մահնեց»:

Անթիւ են փաստերը, բայց մենք պիտի բաւարարուենք մի ընդհանրացումով:

Թուրքը չարդեց հայերին և աշխարհում լուր տարածեց, թէ հայկական նախճիրները արդիւնք էին հայ յեղափոխականների դործունէութեան: Հակադաշնակցական հայն ո՛չ միայն միացաւ թուրքի տեսակէտին, այլև մէկ քայլով էլ առաջ գնալով պնդեց. «Իսեմակցուրիւնը կոսորել սեց հայերին»:

Թուս բոլշևիկը միացաւ Թուրքին. տրտնեց ու նրսեմացրեց, սեղմեց ու խեղդեց Հայաստանը և անվերջ քարոզեց, թէ դաշնակցութիւնը թշնամի է Հայաստանին:

Հակադաշնակցական հայը հոգեկցելով բոլշևիկին՝ հրապարակ նետեց և սխեցադադակել՝ «Իսեմակցուրիւնը կործանեց Հայաստանը»:

Բոլշևիկների և թուրքերի դրդումով և նրանց հանելի լինելու քուլամտութեամբ՝ հակադաշնակցական հայը մտաւ բոլոր երկիրների ոստիկանատունները. հայկական եռագոյնը ներկայացրեց իբր արիւնահեղութեան մի խորհրդանշան, հայկական դատը՝ փակուած, դրօշակը՝ «կերպասի մի ծւէն», նրա ծածանումը տեղական դրօշների կողքին՝ մի վերաւորանք տւեալ երկրի քաղաքական պատւին:

Դաշնակցութեան վերադրեց հակապետական մի կազմակերպութեան յանցանք, մատնեց նրան՝ իբր նոր կռիւներ, վրէժխնդրական ակտեր ծրագրող, հայ ժողովրդի և արւեալ երկրի խաղաղութեան դէմ դաւող սարբ և մեղ փակցրեց ազգային ներքին «բեւաւի»ի, «խառնակիչ»ի, «մասնիչ»ի տիրոջ:

Որդեգրելով լրտեսամիտ զբարանութեան այս մեթոդը՝ հնչակ—առակաւար գործիչներն ու թերթերը շարունակում են խաղալ իրենց հետևորդներին տգիտութեան և հայ ժողովրդի համբերութեան հետ:

Այդ մեթոդի մասին գաղափար կազմելու համար՝ սա՛նք մի օրինակ:

Երբ Շահվերդեանը «ներգաղթի գործով» Բուլղարիա եկաւ՝ առակաւար «Փարոս»ի մարդիկ բուլղարական մի թերթում աւին մի լուր, ըստ որում՝ Ֆիլիպէից Սոֆիա է գնացել հայ մի պատուիրակութիւն՝ խնդրելու կառավարութեան, որ Շահվերդեանին դուրս վտարի երկրից և ներգաղթի գործը խափանի: Այս լուրը յետոյ «Փարոս»ը «թարգմանում է» և «դիմակադերծ» անում Դաշնակցութեան «հակահայաստանեան քաղաքականութիւնը»:

Մեր զիւղի Մուքոն, միա՛յն կարող էր այսպիսի դիւմիա մի ծրագիր յղանալ: Գողանալ և հաւար կանչել, սուտ փչել և ճշմարտութեան համար կուրծք ձեծել, դաւել և ազգային «առողջ» քաղաքականութիւն քարոզել, մատնել և ինքզինքը հալածական ցուցնել — սովորական զբարանների գործեր չեն սրանք, այլ ցեղաներդութեան արւեստի մէջ կատարելագործւած բարոյական ճիւղաների՝ իսկական ցեղաներդ շէյթաններին:

Մուքոն՝ Ղազէին կողոպտելու փորձով՝ ոտքը դրել էր դժոխք տանող ճանապարհին. կամաց-կամաց նա դարձաւ հայտնեղ մի հրէշ: Երբ իր պատիժն ստացաւ՝ զիւղացիներն ասում էին, թէ «չան սատակ եղաւ»:

Հոգով ու բարոյականով վաղուց մեռած հակադաշնակցական Մուքոններն արդէն կանգնած են դժոխքի կենտրոնում: Թուրքն ու բուլղարիկը նւազում են իրենց յաղթանակի եղանակը՝ «հայկական դասը մի կմախք է»։ Մուքոնները բռնել են մեռելների պարը՝ «կեցցե՛ Հայաստանի փեկիչ բուլեւիկը. կեցցե՛ դաւնակ-հոյբուն դաւերը չհացնող բուլբը»:

Մեռելների պարը... խենթացե՞լ են այս մարդիկ: Չե՛ն խենթացել, այլ հոգով ու սրտով շան սատակ են եղել և դժոխքում քաղաքականութիւն են խաղում:

գ) Պայքար Մայիս 28-ի գաղափարականի եւ հայոց ազատութիւնը խորհրդանշող եռագունի դէմ. — Թուրքն էր մօտենում հայոց աշխարհի բնական և հոգեւոր կորիզ Այրարատի սրտին:

Արագածի կուրծքը չանդրում է. Սարդարապատի դարբասը ձեծւում և Փամպակի ձորերում աներևակայելի դէպքեր են տեղի ունենում:

Հէ՛յ, սաքի՛, դեղին յորձանքն է գալիս, յաւիտենական զիչերն է մօտենում — ցեղն է վսանւած:

Արամը վճռել է Երևանի շուրջը օրհասական ճակատամարտ տալ — հայոց պատմութեան բոլոր դարերի ամենաեղբարական և բախտորոշ ճակատամարտը: Զօրավար Սիլիկեանն ու Գրօն իրենց զօրամասերն են դասաւորում:

Ղարաքիլիսէի ճակատում՝ ձերբունի սպարապետ Նազարբեկեանը և՛ արտասոււում է և՛ մարտի հրաւէր կարդում: Նժդեհը ահակոչում է՝ «դեպի՛ Ղարափիլիսէ». նրա դաշնակցական «Արագած» զօրամասը երգում է. «ամենայն ճեղ մահը մի է»։ Տէր Մովսիսեանի սիրտը իր մարտկոցից պայթում է իբր տարերային ոռումը:

Էջմիածնում՝ կաթողիկոսն օրհնում է հայ զօրքն ու ժողովուրդը — վերջին օրհնութի՞ւնը, արդե՞օ՛ք: Չոել է իր մեծ և իմաստուն աչքերը և ասում է. «վնեղ եմ քաղւել էջմիածնի: փլատակների սակ»: Գարեգին եպիսկոպոսը, Ղևոնդ Երէցի տարազը հազին՝ զիտնականի իր մեծ բանականութիւնը խցկել է սրտում, պայթելու աստիճան պրկւած երազներով սեղմել է ձեռքի խաչը և վաղարշապատի հրապարակում ամբոխին ճառ է ասում — «դեպի՛ նոր Աւարայր»...

Գաղթականների սայլերը ճռնչում են — մեր կեանքի երդը, որ թաւալւելով հայոց աշխարհի բոլոր ճամբաներից՝ էջմիածնում վերածւել է աներևակայելի մի ժխտրի:

Էջմիածնի զանգերն անհրճաւ ղողանջում են: հաւարի ճիչը պայթեցնելու աստիճան սեղմում և ընդլայնում է մարդոց երևակայութիւնը:

Սպիտակ մի հրեշտակ իր թւը կախած զանգակատան

աշտարակից՝ Գարեգին եպիսկոպոսին ուժ է ներշնչում: Փրփուլը բերանին՝ նա ուրեականի պէս այս ու այն կողմն է վազվզում — «Անց ցեղի պահապան հրեշտակն ասում է. դեպի՛ Սարգսրապատ եւ Բաւ-Աբարան»...:

Մաշեհնած ամբոխի ալիքները բախում են վանքի պարիսպներին և յետ վանելով՝ խռոնում դէպի Սարգսրապատ և Բաւ-Աբարան անցնող զօրամասերին:

Ճամբաների վրայ փռում է աղեխարշ մի երգ — «Քարդ քարի վրայ չմնաց Բայբո՛ւրդ»:

* * *

Կանոնաւոր զինւորներից, աշակերտներից, վեհաբան հայրուկներից կազմած մեր զօրամասը բարձրանում է Աբարանի լեռնադաշտը: Դրօն կանգնել է մի ժայռի վրայ և աշխատում է իր զօրքերը զեռնողել Արագածի հրաճոսային (լաւա) շերտերի կրճքին: Ճակատն սկսում է Արագածի դազաթից, իջնում Աբարանի լեռնադաշտը և անցնում դէպի Մայիկի լեռները, կենտրոնում՝ խճուղու վրայ ճախրում է Զեմլեակն ու յանկարծ ընկնում: Ամբողջ երեք օր հայն ու թուրքը ջարդում էին զիրար և ճակատամարտի բախտը մնում էր առեղծւածային: Վերևում՝ Արագածի ձիւների վրայից, թշնամին փորձում է թևանցք կատարել. մեր վաշտերն անցնում են ուխտամարտի. որոշ աեղերում այլևս լուռ է հրաղէնը. մարդիկ ատամներով էին զիրար յօշոտում: Եւ յանկարծ սկսում է «հուրրա՛» յի աղաղակը: Հայ ոգու տարերքը զերակչել էր: Մարդկային հեղեղի ալիքները շաչում էին ժայռերին:

Մեր զօրքի շղթան խելայեղ շախնդով իր օղակները մղում էր առաջ: Թշնամու ճակատը պատուած էր. թուրքն էր փախչում մեր աշխարհից: Մենք և՛ երգում էինք և՛ զարկում և՛ վազում: Հասանք Շիրակի դուռը: Օրը երկար է տակաւին. «յառա՛ջ, տղանե՛ր»: Թշնամու բանակն անյայտանում է: Հեռուից սպիտակ դրօշներ են երևում: Հաշտութիւն էր կնքւել...:

Մայիս 28-ն էր:

* * *

Ահա՛, այս օրւայ յիշատակն է, որ անարգում են հայ կեանքի ցեղանենդ շէյթանները:

Մայիս Քսանեո՛ւթ — ի՞նչ է դա. «քուրբեռու պարսադրած անկախութիւն»: Այսպէս են «տրամաբանում» հակադաշնակցականները: Հասարակ տխուրն էր չեն այս

մարդիկ, այլ օրգանապէս զրանենդ հրէշներ:

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, այդպիսի մի անկախութիւն էլ Տաճկա-Հայաստանում չպարտադրեցին մեզ՝ նոյն թուրքերը:

Հայաց պատմութիւնը, ե՞րբ է արձանագրել նման մի վտանգ — ցեղի սպառման վտանգը:

Հայ կեանքը ե՞րբ է ունեցել նման ծառայում — հայրենիքի և մեր ցեղայնութեան կորիզը փրկելու ծառայում:

Հայը, ե՞րբ է աւել նման լայնածուալ ճակատամարտներ (եւ Բաւ-Աբարանն եւ տեսել. բայց անկարելին է տեղի ունեցել Սարգսրապատում և աներեւակայելին՝ Ղարաքիլիստում):

Ե՞րբ է ցեղը մինչև իր սգու խորագոյն անդունդները այդպէս ճակատադրօքէն ցնցւել:

Ե՞րբ, ե՞րբ ենք մենք ունեցել քառասուն հազարնոց ժողովրդական բանակ և հոգով ու մարմնով իր գոյութեան կուրծնը նւիրած միակամ ժողովուրդ:

Ե՞րբ է հայը միայնակ ծառայել ո՛չ միայն թուրքիոյ, այլև նրա թիկունքում կանգնած զինակիցների դէմ — Գերմանիոյ, որ իր երկաթեայ բռունցքով հսկայ Ռուսաստանի զիակը փռեց գետին:

Ե՞րբ է հայը թուրքին սպիտակ դրօշակ պարտադրել:

Մայիս 28 — դա սովորական յաղթանակի օր չէ, այլ մեր պատմական կեանքի ահաւոր ելևէջների օրհասօրէն յաղթական հանգրւանը. դա սոսկական կռիւ չէ, այլ ահարկու խոյանք:

Այդ օրը, հայերը ձմեցին իրենց սիրտը և նետեցին ազատութեան ետեից — նետեցին ա՛յնպիսի ուժգնութեամբ, որ նա «մինչև էսօր գնում է, հա՛ գնում»:

Նրա իմաստն ըմբռնում է ցեղաշունչ հայը — նա՛ որի ոգում վրէժի մոլեգին կրակն է եռում և ազատութեան կարօտը:

Նրա ահարկու թափից և վսեմական խորհուրդից սոսկում է ցեղանենդ շէյթանը — հոգով կրաւած և սըրտով թլփատած «հայ» սարուկ անասունը:

Ի՞նչ, թշւառակա՛ն, որ խնկի փոխարէն տկար հո-

զուղ աղբն ես ծխում այսօրւայ Երևանին, չե՞ս հարցը նում, թէ նա ի՞նչպէս չվերածւեց պատմութեան խաւարի ծալքերում մոռացւող մի գերեզմանոցի:

Միտ՛, ծխա՛ և այրւել՛ր ինքդ քո մէջ: Եթէ կուզես խեղկատակի՛ր մեր ճանապարհին, հայհոյի՛ր դռներին՝ ուրացիր Մայիս 28-ը:

Զգւանքը մէկ աստիճանով և՛ս կրարձրացնի մե մայրեանութեան թափը:

Զգւանքը թռչող թևեր կտայ, որ մենք է՛լ աւել շուտ խոյանանք դէպի նոր Մայիս 28-ը:

Պատմական իրողութիւնն է, որ 1918 թ. Մայիս 28-յաղթանակով հիմք դրւեց հայոց քաղաքական կեանքի կառոյցին. հայը դարձաւ պետական ժողովուրդ, իսկ Հայաստանը պետական-քաղաքական միաւոր: Նոյն տարւայ օգոստոսի 18-ին, Երևանում և շրջակայքում կուսակաւած հայ զանգաւածները հանդիսական մի «այլո՛» ասացին իրենց ձեռնադրին: Բացւեց Հայաստանի Խորհուրդը և հանրապետական կառավարութիւնն ի պաշտօնէ ընդունեց երկրի քաղաքական կեանքի ղեկը վարելու պարտականութիւնը:

Հայաստանի Խորհուրդի նախագահ Ա. Սահակեանը (Հայր Աբրահամ) խօսեց հայոց պարլամենտական առաջին ճառը — «մեր երկրի սահմանները կրկնադաճակեան կեանքի երկարե ուժով»: Դահլիճը դզրդաց: Գերման-աւստրեհուն-գարական ներկայացուցիչներն իրենց մտածկոտ հայկացքները սևռել են նախագահին (ի՞նչ էին մտածում). թուրքերը նայում են ամեն կողմ, սակայն իրենց հայկացքը կենարոնացնում նազարբէգեանի և նրա զինւորական չքախմբի օթեակին. ձգնում են հիացմունք և խնդակցութիւն բռնադբօսել: Դուրսը՝ զօրքը կազմել է պատկառազդու մի շղթայ և արձանացել՝ իբր անշարժ մի պատկեր: Ամբոխն ալեկոծւում է. ոմանք անընդհատ ծափահարում են, ոմանք՝ «կեցցէ՛» աղաղակում, ոմանք էլ ծնրադրել են՝ դուրսը կախ և լուռ — աղօթում են, թէ՞ դարերի հաշիւը կարդում:

Ի՞նչ էր պատահել:

Անասելիօրէն ողբերգական պայմաններում կատարւել էր նշանակալից մի յեղափոխութիւն. դարերի կու-

տակած զգացումները թե առած իրար էին բախւել և մեր մեծ խաչելութիւնն ու անարկու հերոսականը խորհրդանշւել էին՝ կարմիր-կապոյտ-նարնջագոյն մի դրօշով:

Մի օր էլ եկեղեցական պատմականօրէն նշանակալից մի հանդէս տեղի ունեցաւ էջմիածնի տաճարում: Կաթուղիկոսը նդալեց դարերի գերութիւնը, օրհնեց հայ զօրքն ու ժողովուրդը, Հայոց Աշխարհը, Հայաստանի Անկախութիւնը. մաղթեց որ, հանրապետութեան նւիրական դրօշը յաւիտեանս յաւիտենից անխոցելի մնայ և յիշեց «գիսն-րապետութիւնս հայոց»:

Կարո՞ւմ 1919 թ. դարնան, ապրեցի կեանքիս ամենայնուղիչ մէկ վայրկեանը — տեսայ հայկական երազոյնի խորոյս ծածանք՝ հսկայ բերդի վրայ: Ա՛հ, ի՞նչ էրջանկութիւն է այս անցաւոր յաւիտենականի մէջ, գէթ մէկ վայրկեանով ապրել ու զգալ ցեղի հարստանքի ու հօրանքի խորհրդանշանը՝ հսկայ մի կոթողի վրայ:

Բաֆֆին — ամենամեծ հայը — Մասիսի գագաթին հայկական մի դրօշակ երազելով՝ ձմեռեց դարերի սիրտը և մեզ համակեց վերելքի կարօտով:

Եւ բարձրանում են նրանք, որոնք տեսան հայկական դրօշակի փառքը՝ բուն հայրենիքի մէջ, և նրանք, որոնք ապրեցին կամ ապրում են նրա խորհուրդը:

Բարձրանում է ցեղաշունչ հայը, բայց նրա դէմ ցցւած է ցեղանեղ շէյթանը:

Բանդում՝ սաղիսա բուլեղիկները Գրեգոր Մսկացուն տանջելիս՝ պահանջում են, որ հայ ալեւոր վազրը կոխկըրտի հայ անկախութիւնն ու հայ յեղափոխութիւնը խորհրդանշող դրօշակները: Հին հայդուկը խոնարհում է գետին, վերջնում դրօշակները, համբուրում է և ողբում...

Ի՞նչ անենք մենք, որ հոգով ի ծնէ ներքինի, մըտածումով ու բարոյականով ճշմարտօրէն թզուկ-սաղիսոտները սողասկում են օտար ազգերի ոստիկանատունները, զաղտնի հէքիաթներ են պատում կամ իրենց պղծաթերթերում՝ հայկական դրօշակն որակում են իբր «կերպասի ձեւ»:

Մարդկային մտածումն ունի երկու գիծ — վերլուծական (անալիտիկ) և համադրական (սինթետիկ): Վերլուծականը նպատակադիր է երևոյթների բազկացուցիչ մասերն ու տարրերը գտնել, համադրականը՝ մասերի և տարրերի ամբողջականութիւնն ըմբռնել: Վերլուծական հոգեբանութիւն ունեցող անհատը, եթէ որոշ կրթութիւն և պարաստութիւն ունի՝ նւիրում է գիտութեան. եթէ և պարաստութիւն ունի՝ նւիրում է լրտես, մասնիչ, խառնակիչ: Նմանը ազէս է՝ դառնում է լրտես, մասնիչ, խառնակիչ: Նմանը ձիւ է թափում գաղտնիքներ կարգել, մերկացումներ առնել: Մերկ է նրա ոգին և նա ձգտում է աշխարհը մեր-

կացած տեսնել: Նմանի համար չկայ խաչ — կայ փայտի, մեռադի կտոր. չկայ հայրենիք — կայ լեռներ, դաշտեր, բլուրներ, հովիտներ, աղբիւրներ, գետեր մի գոմար. չկայ մարդ — կայ մսի, սնկորի, ջղերի, երակների, սննդական նիւթերի և աղբի մի հանդոց. չկայ ցեղի իդեալը խորհրդանշող դրօշակ — կայ կերպասի կտոր, գոյն:

Սովորական մի վերլուծող չէ հայ հակադաշնակցականը. նա ազիտութեան և կրքի մի տոպրակ է. ուժով միայն նրանում կարելի է մի քիչ զաղափար սեղաւորել, բայց երբեք կամաւոր կերպով:

Շնչալէնհատերէն իր զրւածքներից մէկում միջբերում է սպանիական մի առած — «պասիւն ու դրամը չեն պարսկում միեւնոյն տպրակում»: Զորով զաղափար սեղմել էսթեամբ փերեղակի հոգետոպրակում — նշանակում է կա՛մ տոպրակը պատուել կա՛մ զաղափարի պատիւն արատաւորել:

Դրօշակը ցեղի քաղաքական պասիւն է: Նա երեւան է գալիս, երբ ցեղի կամքն արձանանում է իբր յաղթանակ — օրինակ, իբր 1918 բւականի Մայիս 28: Այս իմաստով դրօշակը պատմական արժէք է:

Պատմական ամեն եղելոյթ, սակայն, սուեալ ցեղի էսթեան յաւիտենական ինքնակերպաւորման մի դրբւազն է: Պատմութեան մարդում, այս դրւազները չեն մնում իբր անկապ-անկապ բեկորներ, այլ շղթայակցում են միմեանց: Պատմական առաջընթացը (պրոցէս) զէպքերից հիւսւած մի շղթայ է, որ երկարում է անծանօթ կամ յիշելի անցեալից և ներկայի կամուրջի վրայով ձգւում է դէպի գալիքը — ապագան: Այս իմաստով դրօշակը մի գաղափար է — ցեղի ինքնայաւիտենականացման սիմբոլը:

Քաղաքական պասիւն, սակայն, ունեն նրանք, որոնք բնդիմանապէս անպասիւն չեն. ինքնայաւիտենականացման սենյ ունեն նրանք, որոնց ոգում ցեղի նրազն իսպառ չի մարւել. գաղափարով համակում են նրանք, որոնք սեղծագործական երկունք ունեն իրենց արձում եւ բարոյական ուժ՝ իրենց ողջ հուրեան մէջ:

Հակադաշնակցականը հոգեբանութեան մէջ ծանօթ

պնդակորիզ տիպն է: Նա առօրեայով ապրող գոեհիկ էակ է. իսկական հաւատամեղ (թաթարերէն՝ «իմանը չըպլախ»): Շուկայում նա որոնում է կանխիկ դրամը. պատմական եղելոյթներն ըմբռնում է իբր կսպիտ ներկայ, չգրաէ անցեալը գնահատել, չի հաւատում ապագային:

Ի՞նչպէս նրան դրօշակաշտութիւն պարտադրել, երբ մեր եռագոյնն անցեալի արժեք է և ապագայի յոյս, երբ նա այժմ տարազիր է և հայ գօրքի սւինը ցցւած չէ նրա ետև:

Սւինն անցել է թուրքի և բուլղերիկի ձեռքը: Ի՞նչ անել. կառչել հայկական եռագոյնին — նշանակում է նիւղակ ձօճել նրանց դէմ: Մինչդե՞ռ: Մինչդեռ «բուրքի ալանջը անուռ խօսքով շոյելու է»: Զեմ մոռանում խօսքը փթած հոգով ա՛յն հայ հակադաշնակցականի, որ անգամ Պրազայի սրճարաններից մէկում, ապսակ էր ըստացել մի թուրքից և խնդրում էր մեզ՝ հրաժարւել նրան պատժելու մտքից:

Թուրքն ու բուլղերիկը հայհոյում են մեր դրօշակին, սրովհետև զիտեն, որ նա մեռած մի յիշատակ չէ, այլ կենդանի մի ուժի քաղաքական սիմբոլը: Հակադաշնակցականը թուրքի և բուլղերիկի «ականջը անուռ խօսքով շոյելու» համար՝ ձգնում է ցոյց տալ, որ ինքը հայ կենդանութեան նշանակի հետ, որեւէ կապ չունի: Դրաֆիամար է՛լ՝ նա ո՛չ միայն փախչում է մեր եռագոյնից, այլև հայհոյում է նրան: Այստեղ՝ նա ցուցահանում է ուրացողի հոգեբանութեան զազրելի, բայց բնական զծերը: Թուրքի ոչ հայերը կյիշեն որ, իսկական մահմեդականը միայն զայրանալիս էր հայհոյում մեր հաւատին. խլամապած հայը՝ շարունակ: Վերջինս այդպէս էր անում ո՛չ իրայն համոզելու շրջապատը, թէ ինքը հոգով-սրտով խլամացած է, այլև ինքնահամոզւելու, թէ լրբութեան չինամ իզմով կարելի է յաղթահարել ներքին սկարութիւնը, ամոքել խղճի խայթը: Դրօշակաց հայը իր ներքին սկարութիւնը վերածել է տխմար զառանցանքի: Նա զընում է պարզապէս և չի հասկանում, որ անցել է ժամապակը, երբ մարդիկ էչով էին Երուսաղէմ գնում:

Կովկասահայերը հնչակ տիպը անւանում էին «սաղ-նջեցեալ». զաղութահայ հակադաշնակցականը, սակայն,

կաղ-կեկեղանի է: Բարոյապէս կաղալ — չի՛ նշանակում, սակայն, վտանգից զերծ մնալ: Գալիս է փոթորիկը և ամենից առաջ աղար տունկն է արմատախլում:

Ա՛հ, հայկական աղարութի՛ւն, մենք կարեկցում ենք քեզ և դրա համար էլ ամուր կառչած ենք մեր զբօսակի խորհրդին, համակած ենք վերելքի կարօտով և քայլում ենք վտանգի կամ բջի վրայից:

Հայկական եռագո՛յն... դա վտանգի աստղն է, որի հեռքերով քայլում է վրիժապաշտ հայը — քայլե՛նք և հարւածե՛նք:

Անհնա՛ր է, որ մեր քայլերը մի կայանի չյանգեն. անհնա՛ր է, որ մեր հարւածները անիրաւութեան բուրձերը չխտրտակեն:

Աշխարհը յղի է նոր կարելիութիւններով. բախե՛նք բախտի դուռը: Կըզայ արշալոյսը և մրտած դէմքերով մարդոց մի կաղ-կարւաւան կանգ կառնի հայոց աշխարհի դրան և կասի.

— «Ների՛ր ինձ, հա՛յ դրօտ՛կ, որ իմ սխառութիւնը մի օր քեզ ուրանալու անառաքինութեան մըրդեց ինձ: Անառաքինի էի, որովհետեւ usor էի եւ usor էի, որովհետեւ հոգով usroկ էի»:

Ի) Երեւանի վերածնութեան արփոդում եւ ներգաղթի ցահագործում. — Պատմական Հայաստանն ունի 380,000 ք. քիլոմետր տարածութիւն, բնական Հայաստանը (Հայկական Բարձրաւանդակ, Մեծ Հայք) 220,000 ք. քիլոմէթրը: Դաշնակցութեան իշխանութեան օրօք, մեր եռագոյնը ծածանում էր 46,000 ք. քլմ. տարածութեամբ մի երկրամասի վրայ: Ըստ Սեւրի դաշնագրի նախատեսութեանց՝ Թուրքիայից պիտի խլէր մօտաւորապէս 100,000 ք. քլմ. տարածութեամբ մի հողամաս: Վրաստանից և Ադրբէյջանից մենք պահանջում էինք 22,000 ք. քլմ. տարածութեամբ շրջաններ:

Ծրագրւել էր համահայկական լայնածաւալ ներգաղթի երկիր էին հրաւիրւում ո՛չ միայն Թուրքիոյ հայերը, այլև դարերից ի վեր հայրենիքից արտագաղթած զանգւածները (Ռուսաստանի, Լեհաստանի, Հունգարիոյ, Պարսկաստանի և միւս բոլոր երկիրների հին գաղութնե-

րը): Հայաստանը պիտի հիւրընկալէր նաև զգացումով հայութեան կապած տարրերը՝ ասորիները և եզիդները: (Սինջարի եզիդների կրօնա-ցեղապետ Միր Իսմայիլը սըրտառուչ մի դիմում էր արել հանրապետական կառավարութեան և մի կոնդակ էր յղել Հայաստանի եզիդներին, որոնք վերջապէս սիրելի հայրենիք Հայաստանի ազատութիւնը սեսնելու բախտը ունեցան:

Սեւրի դաշնագրի գործադրումով և հայ-վրացական ու հայ-ադրբէյջանեան կնճիռների հաշւեյարդարումով՝ Հայաստանն առաջին հերթին պիտի ունենար շուրջ 178,000 քառ. քլմ. տարածութիւն և 4 ուկէս միլիոն բնակչութիւն, որից 3 միլիոն հայ—կէս միլիոն յոյն (300,000), ասորի (80,000) և եզիդի (120,000) — քիւրդերի թիւը նախահաշււում էր կէս միլիոն, նոյնքան էլ՝ թուրքերի, թաթարների և այլ մահմեդականների:

Կազմւում էր երկիրը վերա-ևնորակառուցելու նախագիծ: Պիտի հիմնւէին նոր քաղաքներ. կարճ ժամանակից հայկական երկաթուղային ցանցը Երևանին պիտի միացնէր Տրապիզոնն ու Բիզէն, Երզնկան ու Կարինը, Վանն ու Բաղէշը, Մուշն ու Ալաշկերտը:

Ժողովրդի բնական աճման բարձր կարողութիւնը ենթադրել էլ տալիս, որ 1935—40 թւականներին հայութիւնը պիտի հասնէր 4 ուկէս — 5 միլիոնի: Յենւած մեր ժողովրդական ուժին, մեր երկրի բնական դիրքին, մեր բարձր հայրենասիրութեան՝ մենք Մուշից ու Երզնկայից աստիճանաբար պիտի առաջանայինք դէպի Տրապիզոնից ու Խարբերդ, Սեբաստիա ու Կիլիկիա: Պիտի վերաստեղծւէր պատմական Հայաստանը և աշխարհը զարմանքով պիտի տեսնէր հայ ոգու մեծագործ թռիչքները:

* * *

Հայկական այս վտանգը ցնցեց սաճիկներին և ոռուներին: Էնվէրն անցաւ Մոսկւա և հիւրընկալւեց «հայ» մեծամասնական Կարախանի կողմից: Յեղի դահիճն ու հայ ցեղանեւոյ շէյթանը միացան: Իրար ետեից Մոսկւա հասան նաև քէմալական գործակալների խմբեր: Բազւի «աւելելեան ժողովուրդների համագումար»ի նախագահ Զինովիէվը քէմալիկեց էնվէրի և Իբրահիմ-Թալիի մշակած բանաձևը՝ «ոնրագործ հայերի եւ դաւանակների» դէմ, որոնք

«վհռել են ոչնչացնել բուրժիստիկա եւ աշխատանքային ժողովուրդը»։ Մեծամասնական սոցիալիստական կուռքի մէջ էր ներկայ էին նաև 280 բոլշևիկ «հայ»եր։ Անչափելի էր նրանց զոգրելի հողիները քսուած իւրերը. Հայաստանի մասնավորում էր արուում եւ «հայերը» ցնծագինս ոռնում էին եւ ծափ զարկում։

Այս լուրերը հասնում էին Հայաստան։ Հանրապետական կառավարութիւնը ձեռք էր բերել նաև բոլշևիկ-թրքական զոգրանի զինակցութեան որոշ մանրամասնութիւնները, ըստ որոց, բոլշևիկները համաձայնել էին ո՛չ միայն ամբողջ Տաճկա-Հայաստանը, այլև Կարսի շրջանը տալ թուրքիոյ։ Այնուամենայնիւ կառավարութիւնը փորձեց լեզու գանել մեծամասնականների հետ. ապարդիւն փորձ։

Բոլշևիկ-թուրքական զինակցութիւնը պայմանաւորում էր հողերանական ու պատմա-քաղաքական բարդ եւ խոր պատճառներով։

Հողերանորոն՝ ոռւսը մազոսիստ է (տառապապաշտ), թուրքը՝ սողրստ (լիկապաշտ)։ Նա կրաւորական ճիւղ է, սա՛՛ ալիւ հրէշ։ Այս երկու հողեզծերն էլ յանդում են բարբարոսութեան։

Պատմականորէն՝ ոռւսը մի՛շտ էլ դէմ է եղել հայկական առանձին պետութեան զոգրափարին — դէմ ո՛չ միայն յանձին Նիկոլա Բ. ի պէս թղուկ ցարերի, այլև հայասէր համարւած Պետրոս Մեծի եւ Կատարինէ կայսրուհու։ Թուրքի տեսակէտը, այս խնդրում, ծանօթ է բոլորին։

Քաղաքական՝ տեսակէտից, բնորոշ է, որ Ռուսաստանն ու թուրքիան պատերազմի մտան իբր թշնամիներ եւ նրանից դուրս ելան՝ իբր դաշնակիցներ։ Երկուսն էլ իրենց մայրաքաղաքները փախցրին ծովեզրից եւ ամփոփւեցին ցամաքի կենտրոններում — Պետրոգրադին իր դէրքը զիջեց Մոսկուային, Կ. Պոլիսը՝ Անգորային։ Սա մի նախանջ էր ծովի ուրւականից — անզլիական ուժից։

Ռազմա-քաղաքական այս ճակատադրական փախուստին՝ զուգահեռել էր ներքին բարոյական խուճապը։ Տեղի էին ունեցել աճագին փլուզումներ։ Ռուսաստանում խորտակել էր ցարական զանր, տաճկական սուլթանը

կծկւել էր Պոլսում՝ իբր խրաւիլակ։ Ռուսը լքել էր պանսլաւիզմի զոգրափարականը եւ սրգեզրել՝ համայնապարական սկզբունքը. թուրքը հրաժարւել էր պանիսլամիզմից եւ կառչել՝ պանթիւրքիզմին։ Սոցիալ-քաղաքական այս ներհակ մտորումները յղկւելով տարերային խուճապի ալիքից եւ անցնելով իսլամականութեան եւ մեծամասնականութեան էակցութեան բովից՝ զուգահեռուեցին միմեանց։ Իբրտանական ուրւականի սարսափից բոլշևիկեան մատերիալիզմը միացաւ իսլամական մատերիալիսական սեխուալիզմին (նիւթապաշտական զգայապաշտութիւն)։ Նրանց մէջտեղում կարկառւած մնաց հայկական իդէալիզմը։

Մարքսեան արամասական (դիալեկտիկան) պատմա-հայեցողութիւնն ու իսլամական ճակատադրապաշտութիւնը հանդիպելով միմեանց՝ հաշտեցրին «պրոլետարական յեղափոխութեան» եւ միլլիական շիհասի շահերը։

Մոլեռանդ խուժանները պաշարել էին մեզ։ Բոլշևիկները հիւսիսից եւ արեւելքից աղաղակում էին. «մա՛հ իմպերիալիսական Հայաստանին — նաւապա՛րն պրոլետարական յորձանքին»։ Հարաւից եւ Արեւմուտքից ոռնում էին թուրքերը. «մա՛հ քրուքեան դահին հայերին — նաւապա՛րն համարուրանական ուխին»։ Խլրտումի մէջ էին հայ ցեղանենդ շէյթանները — բոլշևիկ լրտեսները՝ «ոռւսն ե գալիս». ալեկածուում էին երկրի թաթար զանդւածները՝ «բուրժն ե գալիս»։

Հողերանական եւ սոցիալ-քաղաքական նման միջավայրում՝ անհնար էր լեզու գանել։ Դարերն իրենց ժանգոտ կրուակներն իրար էին քսել։ Ռուս սոցիալ-բոլշևիստ կրուակներն իրար էին միացել էին տաճկական արիւնաքաղց նենդամութեան։ Հայ բոլշևիկները ձգնում էին խողալ կաւատ-խնդկատակի դեր։ Նրանք՝ 1922 թ. մայիսին, մի քանի վայրերում առաջացրին խոռովութիւններ։ Բոլշևիկները՝ ոռւսներից, թաթարներից եւ ցարական բանակի 1914-17 թ. զերեվարած ու Սիբիր աքսորած տաճիկ զինուորներից կազմած «իստեքնացիոնալ» բանակով յարձակուեցին Ղարաբաղ-Չանգեզուրի վրայ։ Չանգեզուրում սկսեց օրհասական կռիւ։ Դիլիջան - Իջևան ճակատում՝ հայ զօրքը հերոսական խոյանքով պաշտպա-

նում էր հայրենիքի սահմանները: Օլթիի կողմից դէպի
Կարս առաջանալ փորձող տաճկական զորամասը մասնը-
ւեց խայտառակ պարտութեան: Հայ զօրքը՝ աւելի մի
ծայրով սրբեց նաև երկրի թաթարական սուլար զանգ-
ւածները հետքը: 1920 թւականի հերոսական ամառը —
դա հայ փոքրիկ ժողովրդի հոգևոր արտանականութեան
արձանացման պատմականօրէն անսուսնալի շրջանն է:

Պատերազմը պատմութեան կուտակած զգացումների
անբանական պոռթկումն է. նա՝ ֆիզիկական ուժերի
սոսկական բախում է, այլ մարդկային ոգու ինքնատր-
տայայտման ամենաթափոս կերպը: Պատերազմում մար-
տընչող բանակները ներկայացնում են ժողովուրդների
հաւաքական կամքը, նրանց գոյութեան կոհնւմը: Մէկ
միլիոն հայերի ծառայումը 150 միլիոննոց Ռուսաստանի,
10 միլիոննոց Թուրքիոյ և սրանց զինակից թաթարների
և քիւրտերի դէմ՝ ապագայ սերունդներին պիտի թւայ՝
հրաւիր: Յեղին ապրել էր իր էութեան խոսքը, հարիւրա-
պակել էր իր կարովը: Ի՛նչ թափ, ի՛նչ յոյս, ի՛նչ հա-
ւատ և քաջութիւն ի՛նչ վեհապանծ թոհիչք: Անհաւասար
ուժերի օրհասօրէն հերոսական նման պայքար՝ մարդկա-
յին պատմութիւնը, թերևս, միայն 1918-ին է արձա-
նագրել, այն էլ, դարձեալ, Հայաստանում, Մայիս 28-ին, երբ
հայը ծառայել էր Թուրքիոյ և նրա աշխարհաստան զինակից
Գերմանիոյ դէմ: Բայց ինչո՞ւ չարախնդալ, որ պատմու-
թեան բերս ուժը մեզ պարտադրեց 1920 թւականի տխուր
աշունը, երբ ընկաւ Կարսը և Թուրքն ու բոլշևիկը ներ-
խուժեց շայտտան՝ սառցան իրենց նախորոշեալ բա-
ժինները:

* * *

Չարախնդում է հակադաշնակցական տիպը, բայց
երբե՛ք տառապում, որ ցնդեց ցեղապաշտ հայի երազը,
որ թուրքին մնաց ամբողջ տաճկա—Հայաստանը, Կարսը,
Արարատեան դաշտի կարևոր մէկ մասը (Սուրմալուի գա-
ւառ), հայոց նւիրական լեռը (Մասիս), Բաղրատունիներ-
րի փառահեղ մայրաքաղաքի (Անի) պաշտելի աւերակներ-
ը, որ երկրի սրտում բոյն դրեց Ատրբեյջանը՝ ստանա-
լով Նախիջևան-Շարուբը, որ նոյն Ատրբեյջանը տէր
դարձաւ հիւսիսային Հայաստանի բնական ամբողջ կազ-

մող Ղարաբաղին և լեռնային Գանձակին, որ վրասա-
նին մնացին Ջաւախքն ու հայկական Բորչալուն, որ
Միացեալ և Անկախ Հայաստանի փոխարէն: Անդրկովկասի
մի անկիւնում կծկեց Խորհրդային Հայաստան անունով
ռուսական խղճալի մի նահանգ՝ 28,000 ք. քմ. տարա-
ծութեամբ և 800,000 բնակչութեամբ (հիմա 1 միլիոն,
սրից հազիւ 900,000-ը հայ): Չարախնդում է հակադաշ-
նակցական սինդրոբը, որ Երևանում «չսեսնւած շինա-
բարութիւն» կայ, բայց մէկ-երկու հազար ներդաղթողնե-
րի համար բնակարան չկայ, որ Հայաստանը կողոպտող
ռուսը՝ «կը լրացնէ» երկրի բիւզջէն» որ Անդրկովկասեան
խորհրդային (եղբայրական) դաշնակցութեան անդամներից
վրաստանն ու արբեյջանը սեփականել են Թիֆլիսի և
Բազուի հայկական անբաւ միլիոններին հարստութիւնը, որ
նրանք խորհրդային բիւզջէից օգտուում են 4-5 անգամ
աւելի՛, ասել է՝ իւրաքանչիւր տարի առաջ են գնում
4-5 քայլով, իսկ ի՞նչ հայաստանն անում է կիսակաղ մի
քայլ միայն:

Չարախնդում է հակադաշնակցական հրէշը, որ բու-
չելիները լայնածաւալ ներգաղթ կազմակերպելու փոխա-
բէն՝ շանտաժում են մէկ քանի հազար «ընտրեալ»ների
թշուառութիւնը, որ ի՞նչ հայաստանն «առաջ է գնում»,
«ժողովուրդն աճում է և բազմանում», բայց ազգի 2/3-ը
նրանից դուրս է մնում, որ «աճողների» և ներգաղթող-
ների համեմատութեամբ՝ 2 անգամ աւելի մարդիկ հեռա-
նում են երկրից՝ արտագաղթելով կամ փախչելով, որ
«խաղաղութիւն» կայ և «ստեղծագործ աշխատանք», բայց
սասնեակ հազարներով բանտարկեալներ և աքսորական-
ներ:

Յեղանհող շէյթան, մեր ցեղայնութեան սիւների
ճարձատումը նրան թւում է յաղթանակի աւետիս, մեր
երկրի յօշոտումը՝ վերածնութիւն, չեկայի հազարաւոր
զոհերի հոնդիւնը՝ խաղաղութիւն, մի քանի հազար
մարդաց սեղափոխութիւնը՝ ներգաղթ, միլիոնների թա-
փառանքը և սասնեակ հազարների արտագաղթը երկրից՝
ոչինչ կամ աննշան մի երևոյթ:

Բուրգազում՝ — մի մունետիկ — ամն Ամիրա — մի
օր փչում էր, «Նաւը պիտի գար երկի, բայց վաղը բնտու-

մարմիններին հրահանգներին, իսկ աշուղներն երգեցին դաշնակցական խմբերի և հերոսների մարտական փառքը:

Համաշխարհային պատերազմով պայմանաւորեցին Թուրքիոյ հայերի մեծ աղէտը, երկրի հայութեան մի շարք յուսահատական, այլ հերոսական ընդվզումները և կտրկասի հայոց կամաւորական շարժումը: Ի՞նչպէս եղաւ, որ դաշնակցական Վասպուրականի «արկածախնդրական» պատմութեան միացան Վան քաղաքի ուսմկավարները, իսկ դաշնակցական կամաւորական «արկածախնդրական» շարժման՝ նաև հնչակեանները:

Ահարկու փլուզումներից յետոյ՝ 1917-ին տեղի ունեցան «Համառուսական Սահմանադիր Ժողով»ի ընտրութիւնները: Ի՞նչպէս եղաւ, որ Անդրկովկասի հայութիւնն իր ձայների 95% -ը, 558,400 ԲԼԵ, տւեց «արկածախնդիր» Դաշնակցութեան:

Նոյն 1917-ի աշնան՝ բուլղարացած Ռուսաստանը լքեց Հայաստանի ձախարը: Դաշնակցութիւնը կազմակերպեց հայութեան ինքնապաշտպանութեան «արկածախնդրական» գործը: Ի՞նչպէս եղաւ, որ 1918-ի Մայիս 28-ին հիմք դրւեց Հայաստանի Հանրապետութեան:

Չարհուրելի սովից ու համաճարակից յետոյ, 1919-ին, տեղի ունեցան Հայաստանի պարլամենտի «արկածախնդրական» ընտրութիւնները: Ի՞նչպէս եղաւ, որ Հայաստանի ստատպած հայ զանգւածներն իրենց ձայների 97% -ը (230,272 քւէ) տւին Դաշնակցութեան: (Հնչակ չկար ու չկայ Հայաստանում, իսկ ժողովրդական - ուսմկավարները ստացան 481 քւէ):

1920 թւականին ուսը վերադարձաւ Անդրկովկաս և միացած Թուրքիին՝ որոշեց չքացնել Միացեալ և Անկախ Հայաստանի ծրագիրը և բաժանել մեր երկիրը: Դաշնակցութիւնը դիմեց հայրենիքի սահմանները պաշտպանելու «արկածախնդրութեան»: Ի՞նչպէս եղաւ, որ հայ զանգւածները խոռովքի մասնւելով՝ սաքի երան Ռուսաստանի և Թուրքիոյ դէմ:

Վերջապէս, նոյն 1920 թւականի աշնան ընկաւ կարսը: Նոյեմբերի վերջին Աղեքսանդրապոլում և Երևանում, միաժամանակ, կնքւեցին երկու «արկածախնդրորէն» սղբալի համաձայնագրեր՝ հայ-թուրքական և Դաշնակցական-մեծամասնական: Պարսւած երկիրը բաժանւեց Թուրքերի

և ուսաների միջև: Ի՞նչպէս եղաւ, որ այդ դէպքերից ընդամէնը երկու և կէս ամիս յետոյ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը փոթորկելով Հայաստանի հայութիւնը՝ երկնեց Փետրուար 18-ի համաժողովրդական փառահեղ ապստամբութիւն՝ իր ետեւից քաշելով նաև ուսմկավարները, հնչակեանները, սոց. դեմոկրատները, սոց. յեղափոխականները:

1921 թ. գարնան Երևանը՝ կրկին անցաւ ուսաների ձեռքը, իսկ նոյն տարւոյ ամբան՝ զաշնակցականները, առանց կուլի, խորխտ Զանգեզուրը յանձնեցին բուլղարիկներին՝ սակայն, այս դաւառը Պ. Հայաստանին և ո՛չ թէ Ատրէյջանին միացնելու «արկածախնդրական» պայմանով: Եւ այդ օրից (դր՝ թէ 13 տարի) բուլղարիկներն իշխում են Հայաստանում: Ի՞նչպէս եղաւ, որ կազմակերպւած բուլղարիկների թիւը Հայաստանում մէկուկէս անգամ աւելի՝ քիչ է, քան բանտերում և քաղաքավայրերում առաւապող դաշնակցականների, որ խորհրդային իշխանութեան բռնադրօսեալ «հմայքը» գոյութիւն ունի միայն արտասահմանի ցեղուրացների համար, մինչ երկրի զանգւածների ողբում իշխում է մի ուժ, որ բուլղարիկների սրակուժով կոչւում է՝ Դաւեակիզմ:

Ի՞նչպէս եղան այս բոլորը:

Մտքով սինլքորների համար՝ չա՛տ պարզ եղանակով — «արկածախնդրորէն»:

Մտքով սինլքորը նա չէ, որ միայն աղէտ է, այլ նա՛ որ նա՛և անբարոյ է: Նմանի մեղքը նրանում չէ, որ իր մտածման ճառագայթները կարճ են, այլ նրանում՝ որ նրանք վատասերւած են: Նմանը կայր չէ, այլ մրտաէր. հիւանդ չէ, այլ լպիրոյ. յիմար չէ, այլ զրանենդ:

Նա հասկանում է, անշուշտ, որ Դաշնակցութեան պէս անարկու տեմպերամենտով օժտւած մի հոսանք, չէր կարող բռնադրօսիկ միջոցներով ամբողջ մի ցեղի կեանքի անիւը շարժել: Նա գիտէ, որ ա՛յնքան փլուզումներ և պատմական զարհուրելի փոթորկումներ ճաշակող Մեծ Հայքի (բուն Հայաստանի) ամբողջ ժողովուրդը, չէր կարող «արկածախնդրութեան» շնորհիւ կապւած մնալ Դաշնակցութեան: Նա այնքան էլ յիմար չէ և կարող է ըմբռնել, որ համաղղային մի կազմակերպութիւն, առանց զանգւածների ընդհանուր արամադրութեանց հաշւառման՝

չէր կարող յեղափոխական երկարատև գործունէութիւն ունենալ: Նա գիտէ, որ Հայաստանի ժողովուրդը, գրեթէ 98 0/0-ով, երկրագործներէ մի զանգւած էր. իսկ ժողովուրդը, մա՛նաւանդ երկրագործ ժողովուրդը, իր էութեամբ ո՛չ թէ «արկածախնդիր» է կամ «արկածասէր», այլ ինչպէս բոսում են. «տաս չափող, մէկ՝ կարող»: Նա գիտէ, որ Դաշնակցութեան խարխուլը հէ՛նց այս երկրագործ զանգւածներն էին. նրա հայրուկները՝ հայ զիւղացիները: Նա կարող է եզրակացնել, որ Դաւենակցութիւնը՝ երկրի հայութեան համար հայրենի հողի խորհուրդի, իր սեփական գոյութեան կռահումի, իր ցեղայնութեան, իր կրօնական զգացման սրբասարսուռ համադրութիւն է:

Հասկանում է, գիտէ, յիմար չէ, կարող է ըմբռնել, բայց եզրակացնում է. «արկածախնդրութիւն»:

Ալաշկերտի Թոփրազ-Գալէի դպրոցում, Բաղդասար անուշով չարածձի մի սղայ կար: Բաղդասարը ձանաչում էր տառերը, գիտէր բառեր կապել, բայց երբ խնդիրն իր անւան կգար՝ ամբողջ գիտցածները քամուն կը տար:

Մի օր, նորեկ ուսուցիչը հրահանգում է».

— Բաղդասար, անուշո՞ղ կապի՛ր.

— Պարո՛ն, «տիւն-այր-մեն-տամ — Բաղդասար»:

Չարմացած ուսուցիչը ամբողջ կէս ժամ աշխատում է ուղղել Բաղդասարի սխալը՝ բայց չարածձին մինչև վերջ ապուշ է ձևանում և անվերջ կրկնում «տիւն-այր-մեն-տամ — Բաղդասար»:

Բաղդասարի մեթոդով են վարում նաև հակադաշնակցականները: Նրանք ծանօթ են պատմութեան «այր ու բէն»ին, գիտեն որոշ բառեր կապել, բայց հէնց որ մօտենում են հայոց «յեղափոխութեան» — ապուշ են ձեւանում և այդ սրտածմլիկ բառը կապում ու կարդում են «արկածախնդրութիւն»:

Բաղդասարը չարածձի մի սղայ էր. իսկ ի՞նչ է հակադաշնակցականը, լրբացած մի երախո՞յ:

Միջադեպից, 1922-ին Հայաստան ներգաղթող Վասպուրականի Նարեկ զիւղացի պառաւ մի կնոջ հետ խօսելիս՝ կատակով հարցրի.

— Նանի՛, Հայաստան հասնելիս ի՞նչ պիտի անես, բուլշևի՞կ պիտի դառնաս:

Աներեւակայելի ցնցումի մասնուեց պտուաւի սղջ էութիւնը. խեղճը զարհուրանքով աղաղակեց.

— Հաւա՛ր, Լավօ՛, ի՞նչ կասես. ընչի՛ (ինչու) ես քի՞ւրս եմ, ընչի՛ ես ուսուցանալու եմ:

Մի օր էլ, մեր զիւղացի Ասօին հարցրի, թէ ի՞նչ է նշանակում «հնչակ»:

Խնդոց և պատասխանեց.

— Հնչա՞կ. վանեցիք և խլաթցիք կըսեն «խնչակ», մենք կըսենք «պնչակ»: Հնչակ-խնչակ — սատանի պնչակ:

Նարեկացի պառաւի և մանաւանդ մեր զիւղացի Ասօի այս ազեղ, կսպիտ, այլ պատկերաւոր բնորոշումները մեզ կռահել են սալիս ո՛չ միայն հայ շինականներին դաշնակցական սղու խորքը, այլև մասնանշում նրանց նախազգալու բարձր կարողութիւնը: Հայաստանի զիւղացիները զգւում էին ուսուցանողներից և հնչակներից, չնայած որ, միայն Վան քաղաքում մի քիչ «ուսուցանողներ» կային, իսկ հնչակները մեր աշխարհում լատտերով էին փնտռում: Բացի այդ՝ հին հնչակեանները ազգասէր մարդիկ են եղել, իսկ Վանայ ուսուցանողները հայրենասիրական զգացումից զուրկ չէին:

Բայց ինչո՞ւ էին զգւում. ինչո՞ւ ատում. արդեօ՞ք, ա՞յլ պատճառով, քան ա՛յն, որ նախազգում էին, թէ մի օր «հնչակ-ուսուցանող» անուններով պիտի խորհրդանշել հայոց ցեղանիւղ շէյթանականութիւնը:

Զ) Պայքար Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի «երազ»ի դեմ. — Այս աշխարհն այնպէս է, որ նրանում ցեղեկ կայ և զիշեր, կեանք կայ և մահ, իրականութիւն կայ և երազ, առաքինութիւն կայ և լրբութիւն, շահերի անհաշտելի հակամարտութիւն կայ և ներդաշնակութիւն, ուրախութիւն կայ և արամութեան արցունք, խաղաղութիւն կայ և պատերազմ, յաղթութիւն կայ և պարտութիւն:

Յաղթականները ձգտում են ապահովել «սահաճ»ի տիրապետումը, պարտուողները՝ սղում են իրենց «կորուստ»ը, տառապում են, փոթորկւում և երազում են կորցրածի վերանւաճումը:

Ֆրանսացիները 1871-ին պարտւում են, կնքում են «ամօրալի» մի դաշնագիր և յետ այնու, գրեթէ կէս դար,

սգում են Ալլա-Վորէնի կորուստը, տառապում են, փոթորկւում, երազում և մի օր էլ (1918-ին) հասնում են իրենց բաղձանքին:

Հայերը՝ 1917-18-ին ստիպւում են իրենց վրայ վերցնել ուսու-սանկական պատերազմի բեռը. շարունակում են կռիւր թուրքոյ դէմ. կորցնում են սանկա-Հայաստանը և Կարսը, բայց փրկում են Երևանը: Բաթումում ստորագրում են «ամօթալի» մի դաշնագիր, բայց ընդամենը 2 ամիս յետոյ, իրենց խորհրդարանի բացման առթիւ՝ յաղթական թուրքին և զերմանացիներին ստում են. «Ան երկրի սահմանները կընդարձակեն կեանքի երկարք ուժով»: Եւ դրանից մի քանի ամիս յետոյ, վերանրւածնում են Կարսը, կանգնում են ամբողջ սանկա-Հայաստանը վերագրաւելու, Միացեալ եւ Անկախ Հայաստան ստեղծելու կարելիութեան առաջ:

Նոյն հայերը, 1920 թւականին հարկադրւում են պատերազմել ուսու-թուրքական զինակցութեան դէմ. պարտւում են, կրկին կորցնում Կարսը և թուրքի առաջխաղացումը դէպի Երևան կասեցնելու, այնտեղ կենսորոնացած հայութեան գոյութիւնը փրկելու, երկրի մընացորդը նւազագոյն չարիք թւացող բոլշեիկներին յանձնելու համար ժամանակ չանելու դիտաւորութեամբ՝ ըստիպւում են ստորագրել Ալեքսանդրապոլի «ամօթալի» դաշնագիրը, բայց անմիջապէս էլ այդ յայտարարում են — արդիւնք բռնադատան, այսինքն՝ չեղեալ:

Աւելին: Երկու և կէս ամիս յետոյ — Փետրւար 18-ին — նոյն հայերն ապստամբում են իրենց «հրաւիրած» բոլշեիկներին դէմ՝ շուտով նաև Տաճկաստանը վրէժխնդրելու յոյսով: Բայց հայ-մեծամասնական այս պատերազմն էլ վերջանում է հայերի պարտութեամբ: Թուրքն ու բոլշեիկը ծանր մի տապանաբարով կնքում են Անկախ Հայաստանի իրական ծրագիրը, բայց նրա յարութեան յայն իբր ներքին խռովք, շարունակում է ալեկոծել հայերի սիրտը. դրա համար էլ՝ նրանք սգում են, զեզերում, սրտնում, տառապում, փոթորկւում, երազում:

Այս է բնական կանոնը պատմագրած «ես»երի հոգեբանութեան:

Աստուծոյ արևի տակ, սակայն, սողսկսում է խա-

ւարածին մի չէակ, որ ո՛չ աղօթել զխէ, ո՛չ օրհնել, ո՛չ կուել զխէ, ո՛չ յաղթել, ո՛չ երկնել զխէ, ո՛չ ստեղծագործել, որով իր «աղբակիցներին» պարտութեան դէպքում՝ ո՛չ սգում է, ո՛չ էլ տառապում, ո՛չ զղջում է, ո՛չ էլ տենչում, ո՛չ փոթորկւում է, ո՛չ էլ երազում:

Հոգեբանօրէն հակադաշնակցական հայ տիպն է դա—թշնամու խնդակիցը, չոր փաստերից խօսող «ռէալիստ» իմաստակը, որ արամաբանում է. «ձեռքը որ չես կարող կարել — համբուրի՛ր և ճակատիդ դի՛ր»:

Սարսափի անասունն է սրտնում նրա սգում. այնտեղ, ուր փոթորկւել է պէտք՝ նա կախում է ականջները և իր էութեան խեղճութեան յօրանջել սալիս, «Միացեալ Հայաստանն արկածախնդրական մի ցնորք է. նա երբե՛ք չի կարող իրականանալ»:

Այդ սինլիքորի համար է, կարծես, ծառուտը մէջբերում իմաստունի խօսքը, թէ.

«Ոգիների աշխարհը չի դոցւած,

«Քո զգայնութիւնն է փակ,

«Քո սիրտն է մեռած»:

Մեռած է հակադաշնակցականի սիրտը, կարւած են նրա երևակայութեան թևերը և աշխարհի կարելիութեանց դուռը՝ նրան թւում է յաւիանօրէն փակ: Նա չի հասկանում, որ «փակ» դուռը բախում են, եթէ չբացւի՝ բանալի են գործածում, եթէ բանալին էլ չօգնի՝ խորսակում են: Նա ջղայնանում է մանաւանդ այս «խորտակւում են» բառից, տնկում է իր յիմարութեան կոտորները և զոտնցում. «Դաշնակցականները չեն կարող թուրք-բոլշեիկեան պատնէշը խորսակել, Միացեալ և Անկախ Հայաստանը՝ չի կարող լինել»: Չտառանում է և անքան է տղէտ, որ կարծում է, թէ դիմացինը անծանօթ է անձնաբանութեան, թէ «չի՛ կարող խորսակել», «չի՛ կարող լինել» հոգեբանօրէն թարգմանւում է՝ «չեմ ուզում, որ խորսակւի», «չեմ ուզում, որ լինի»:

Դաճակցական — ինչո՞ւ չես ուզում:

Հակադաճակցական (ինքն իր մէջ) — Որովհետև քո իսկ սրակումով՝ ինքս ցեղանեոյ հրէջ եմ. շէյթանի և ցեղիդ թշնամու գործակիցը, քո և ցեղիդ փառքը չհանդուրժող սրիկան:

Մի չեզոք — Հասպա՛, ի՞նչ պիտի լինի մեր հայկա-
կան գործերի վերջը:

Հակադաճակցական (հայ հանրութեան) — Մենք
ո՛չինչ կարող ենք անել. ազգը սպառնում է. ողորմելի
խլեակներ ենք, ինկզիմնիս կորցրել ենք, խաղաղութեան
և հանգստի պէտք ունինք:

Ալաշկերտի Եռնջալու գիւղում Բաղէ անունով կաղ
մի մարդ կար: Ինչ-ինչ պատճառներով, Բաղէն թշնամա-
նում է իր մերձաւորներին մէկին: Մի օր քիւրտերը
կրակ են ձգում այս մերձաւորի կալը: Ոտքի է ելնում
սղջ գիւղը և ձգնում է նրդեհը կղզիացնելով՝ մարել: Գիւ-
ղացիները, սակայն, զարմանքով նշմարում են, որ Բա-
ղէն օգտակար ընդհանուր իրարանցումից՝ կրակից զերծ
խուրձերը նետում է բոցի մէջ, իսկ կրակածները փախ-
ցնելով՝ տանում է դէպի միւս դէպերը: Նրանք զարնու-
րած՝ ձնում են — Բաղէ՛, ի՞նչ ես անում: Բաղէն պա-
տասխանում է — եղբայրներ՛ր, ես էլ չգիտեմ ի՞նչ եմ
անում, սրտիս ցաւից՝ ինկզիմնս կորցրել եմ:

Բաղէի «սրտի ցաւով» է բռնել հակադաշնակցա-
կան «ազգասէր»ը. նա ձգնում է լրացնել հրձիգ
թշնամու գործը, մոխրացնել մեր կալը և արդարանում
է. «իմկզիմնս կորցրել եմ»: Քնի աւետարան է կարդում
նա. «մեզ խաղաղութիւն է պէտք եւ հանգիստ». զիտէ, որ
հայրենազուրկ և թափառական մարդն ո՛չ խաղաղութիւ-
նից կարող է օգտուել, ո՛չ էլ հանգստութիւն վայելել,
բայց իւր է քարոզում, որպէսզի իր զինակից օտար զայն
խսպսո խեղդէ՝ հայկական հօտը. «բոլժեւիկը Հայաստանի
պահապան շունն է»:

Ա՛յս, սրիկա՛յ, դու էլ մեր պահապան ես ես, բայց
չէնց որ կուրի ձայն ես լսում՝ վախից պորտը բնկնում է:

Ընկած է արդէն մաքիդ պորտը. սոսկում ես Միաց-
եալ Հայաստանի մեծ երազից, որովհետեւ զգում ես, որ
մեծ երազները մեծ գործեր են պահանջում, մեծ զոհողու-
թիւններ:

Մանրագործ ոգուդ քութիւնն արդարացնելու հա-
մար՝ խանդավառում ես փառքիկ իրականութիւններով և
և զառանցում. «կեցցե՛ խ. Հայաստանը»:

Լսի՛ր, սինլքո՛ր. կեցցե՛ Մեծ Հայաստանը, որ չի՛

կարող 28,000 ք. քլմ տարածութեամբ և 900,000 հայ
բնակչութեամբ իր գոյութիւնը յարատեւել, որ չի՛ կարող
Մասիս լերան, Անի քաղաքի, Վանայ լճի, Արածանի
զեաի, Մշոյ դաշտի թրքացման և իր միլիոնաւոր օրդի-
նների թափառումի և նւաստութեան մաքին հաշուել, որ
չի՛ կարող հայ ցեղի դահիճներին մէկի իշխանութիւնը և
միւսի «բարի» հարեանութիւնը՝ Արաքսի ափին հան-
դուրժել:

Չի՛ կարող, լսի՛ր:

Ե) Պոլսաբ «ոռւսահայ» գործիչների և «ոռւսահայ»
եւրեան դեմ. — Դաշնակցականութիւնն ու է՛ կադաշնակցա-
կանութիւնն իստորէն զատորոշում են նաև նրանով, որ
առաջինն ունի համահայաստանեան և համահայկական
զգացում ու զաղափարաբանութիւն. վերջինը՝ դարչելի
տեսակի հաւաճամուլ է: Դաշնակցութեան երազած «Միաց-
եալ և Անկախ Հայաստանը» միայն հողի պահանջ չէ, այլ
ազգային ուժերի համադրման, ցեղի ցրած զուակների
համախմբման, հայութեան քաղաքական եւ հոգեբանական
ամբողջացման տենչանք: Դաշնակցականը Հայաստանը
պատկերում է մի եւ ընդհանուր — հակադաշնակցականը
Հայաստան ասելով հասկանում է՝ մերթ միայն սանկա-
Հայաստան, մերթ միայն Կիլիկիա, մերթ էլ՝ միայն Երեւան:
Դաշնակցականի ըմբռնումով աշխարհի բոլոր հայերը
կաղմում են միևնոյն ազգութեան նոյնազոյ բեկորները
— հակադաշնակցականը սոյն բեկորները համարում է՝
էութեամբ այլազան: Նա ասում է՝ «հայ» և «հայուրիւն»,
ոտ՝ «ոռւսահայ», «բուրբահայ», «պարսկահայ» և այլն: Նա
ձգտում է համադրումի, սա իր էութեամբ՝ պառակտիչ է:
Դաշնակցականի համար ոռւսահայ-տաճկահայ տարբերու-
թիւնը քաղաքական-սահմանային է, հակադաշնակցականի
ըմբռնումով՝ հոգեբանական-զգացումային:

Հակադաշնակցական են բոլոր նրանք, որոնք ճմլե-
լով ոռւսի և թուրքի ազդեցութիւնից՝ հոգեբանորէն
իրենց զգում են «ոռւսահայ» կամ «թուրքահայ»:

Հոգեբանորէն «ոռւսահայ»ի էութիւնը համակած է
նրքին ինքնառուզգացութեամբ, հոգեբանորէն «թուր-
քահայ»ը, եթէ չի էլ գիտակցում, զէթ բնազդով կապւած

է քուրֆական եուրեան: Նա մարմնաւոր հայ է, հոգեւոր
ոռւս. սա՛ մարմնաւոր հայ է, հոգեւոր քուրֆ: Երբ պատ-
մուծեան զանգը հնչում է և ցեղն ուզում է իր ճակա-
տագիրը դարբնել — նա դառնում է բոլեւիկ, սա՛ քուր-
ֆական լրսես կամ անգիտակցաբար թուրքի հացին կարագ
քող քաղաքական խեղկատակ, ներքին խառնակիչ:

Եւ ահա՛ մի անակնկալ: Մինչեւ երէկ այս ոռւսահայն
ու թուրքահայը զիրար ատում էին, որովհետեւ ցարական
ոռւսը և սուլթանական տաճիկը թշնամիներ էին. այսօր
զիրար «սիրում» են որովհետեւ բոլշևիկ ոռւսն ու քեմա-
լական թուրքը զինակցել են: Այստեղ՝ հոգեբանական,
եթէ կուզէք ենթագիտակցական հիմքը, թուրքա«հայ»
հակադաշնակցականների և ոռւսա«հայ» բոլշևիկների բա-
րեկամութեան: Ռուսահայ բոլշևիկը սիրում է թուրքա-
հայ հակադաշնակցականին, որովհետեւ վերջինս ատում է.
«Ես սանկա-Հայասան չեմ ուզում» (թուրքի ուղածը):
Թուրքահայ հակադաշնակցականը սիրում է ոռւսահայ
բոլշևիկին, որովհետեւ սա ատում է. «Հայկական
դաս այլեւս չկայ, Խորհրդային Հայասանը մեզ բա-
ւարարում է» (ոռւսի ուղածը):

Իսկ ի՞նչ է ատում դաշնակցական հայը: Կովկասցի
դաշնակցականն ատում է. «առա՛նց քուրֆաց Հայասանի—
չկա՛յ Հայասան». դադուծաբնակ դաշնակցականը չեշ-
տում է. «առա՛նց կովկասեան Հայասանի — չկա՛յ Հա-
յասան». ատում են ու չեշտում և միասին ձգտում են
«Միացեալ ու Անկախ Հայասանին»:

Դաշնակցական այս համահայաստանեան և համա-
հայկական մտածումը՝ հակադաշնակցական սինլքորին
թւում է «ոռւսահայ» էութեան պտուղ: Նա պայքարում է
այս մտածումը ներկայացնող արեւելահայ ցեղապաշտ գոր-
ծիչներին դէմ և քծնում իսկական ոռւսահայերին՝ բոլշևիկ-
ներին: Պայքարում է, որովհետեւ չի ուզում Միացեալ
Հայաստան — քծնում է, որովհետեւ ուզում է Հայաս-
տանը տեմնել բաժանւած, յօշոտւած, չքացած:

Գ. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Իբր ամփոփում ասենք.

1) Հակադաշնակցական շէյթանը խլուրդի պէս դե-
զերում է թուրքի և ոռւսի բացած ակօսում: Ատում է
մեզ, սրովհետեւ մենք թշնամի ենք թուրքին և ոռւսին:

Իբր ցեղի թշնամիների գործակից՝ նա նրանցից ստացել է
պայքարի մի տախտակ և յանձնառու թիւն՝ մեր կեանքում
չփոթ առաջ բերելու, մեզ ինքնամփոփելու և նոր թա-
փով կուէի պատրաստելու կարելիութիւնից զրկելու դե-
տաւորութեամբ: Նա վէճ է ստեղծել, որպէսզի մեր ուժա-
գրութիւնը ցրի:

2) Այս պայմաններում անհնար է «ազգային միացեալ
նակաս» ստեղծել: Ո՛չ մենք նրանց կգործակցենք, ո՛չ էլ
նրանք մեզ: Իւրաքանչիւրը պիտի գնայ իր ճանապարհ-
ով, իսկ վճիռը կտայ պատմութիւնը: Դաշնակցութիւնը
մարմնացնում է հայ ցեղի տեմպերամենտը և ազգի քաղա-
քականօրէն դաստիարակւած զանգւածների հաւաքական
մտածումը, իսկ պատմութեան մարզում ենթակայական
դերակատարներն են — բարձր տեմպերամենտը և դաստիա-
րակւած զանգւածը:

3) Հակադաշնակցական փոքրամասնութիւնը շերտա-
ւորւած է՝ հոգեբանօրէն: Յեղանեան շէյթանականութիւնը
ներկայանում է իբր անհատների մի խմբակցութիւն:
Որքան էլ բոլշևիկ-հնչակ-ոռւսակազարկերական տարբեր
հիմա շէյթանի չւանի տակն են խեղկատակում — չի
նշանակում, որ նրանք բոլորը էութեամբ շէյթաններ
են: Կայ մուրրւածների, երկչոտների, հարկադրւածների
բազմութիւնը: Այդ բազմութիւնը խօսքի ու գրչի քարո-
ղով չի դաստիարակւել, այլ յեղափոխական կենդանի և
լայնածաւալ գործունէութեամբ: Քաղաքական պրոպագան-
դի տեսակէտից՝ մէկ ոռւմբի ձայնն աւելի՛ է դաստիարա-
կիչ, քան մէկ միլիոն քելոգրամ մտաւած թուղթ:

Երբ ոռւմբի որսը լսելի կը դառնայ՝ նաև հակադաշ-
նակցական մուրրւածին — նա կհոգեփոխուի. կլծւի յե-
ղափոխութեան կառքին, կթքի իրեն մուրրեցնող ցեղա-
նենգ շէյթանի աչքերի մէջ և կթքի զայրոյթի տոնակիւթի
թոյնով, որ նա կուրանայ:

4) Աշխարհը յղի է նոր կարելիութիւններով. մօ-
տենում է փոթորիկի ժամը: Այս աշխարհում իշխում է
պարբերակները՝ խմորումների և թոխչքների սկզբուն-
քը: Աստուածը յոգնել է, թմբել, կախել է ականջները և
յօրանջում է. աշխարհի անիւը խրել է ցեխում, ձորն-
չում է և դուրս չի գալիս — խաղաղութիւն է:

Աստուածը կայտառացել է. հարբել է զինով և եր-
զում է, երզում է և երկնում, երկնում է և ստեղծա-
գործում. աիեղեքքն հեծել է իր երիվարը և սանձակո-
ծում է. պատմութիւնը մի վայրկեանում դարերի վազք
է անում. մարդը տենչում է, ձգտում, ուզում է յաղթել-
յաղթահարել, բարձրանալ, բնաշրջումի մի նոր պարբե-
րակ է բացւում, պտուղն հասել է ու վայր է ընկնում և
քաղաքակրթութիւնը նոր, ճակատագրական մի թռիչք է
անում — պատերազմ է:

Հայուլթեան ճակատագրական թռիչքի ժամն է մօ-
տենում: Պատրաստ: Մոլեզնորէ՛ն: Տարեբայնորէ՛ն: Մեր
ցեղի թշնամիների դիակները և հայ սեղանէնդ շէյթան-
ների եղկելի հողիները կոխկրտելով՝ մենք պիտի քայ-
լենք դէպի Միացեալ և Սնկախ Հայաստանի մեծ գաղա-
փարի յաղթանակի արշալոյսը:

(Վ Ե Ր Զ)

ՄԱՇՏՈՑԻ
ՈՒՎԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՎՐԻՊԱԿ. — 34-րդ էջ, վերէն 15-րդ տող — «օգոս-
տոսի 18-ին» կարդալ՝ օգոստոսի 1-ին:
41-րդ էջ, վարէն 8-րդ տող «1922 թ.» կարդալ՝ 1920 թ.

2013
«Ազգային գրադարան»
400010127246

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՆԱՅԻՐԻ»

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ

1. — ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ — Է. Ա.
 2. — ՅԵՂՈՆԵՆԳ ՇԷՅԹԱՆԸ — Է. Ա.
-

ԳԻՆ

Բուլղարիա՝ 15 լէվ, Ամերիկա՝ 35 սենթ
Միւս երկիրներ՝ 5 ֆր. ֆր.